

BLADWIJZER

wegwijs met Heemkunde Vlaanderen

maart 2014 • 10

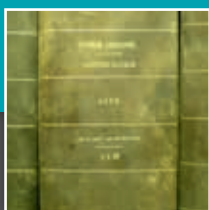

Inhoud

Beheer en organisatie:

- Op bezoek bij... het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven
- Naar een nieuwe visie op heemkunde
- Geschiedenisonderwijs & heemkunde: gescheiden werelden?

Onderzoek:

- Statistieken in lokaal historisch onderzoek
- Het archief van het bestuur der gemeentewegen
- Parochieverslagen over de Eerste Wereldoorlog

Ontsluiting:

- Spelen doorheemM de tijd

Behoud en beheer:

- Bronnen voor de toekomst

Activiteit in de kijker

COLOFON

- **Verantwoordelijke uitgever:**
Fons Dierickx
Grote Baan 193
9310 Herdersem
- **Contactgegevens:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
Zoutwerf 5 - 2800 Mechelen
T 015 20 51 74
www.heemkunde-vlaanderen.be
info@heemkunde-vlaanderen.be
- **maart 2014 - nr.10**
- **Eindredactie:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
- **Lay-out en druk:** drukkerij De Bie

Op bezoek bij... het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven

In de houten uitbreiding van het internationaal kunstencentrum De Singel in Antwerpen is ook het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa) gevestigd. De Singel en architectuur gaan al decennia hand in hand, sinds er vanaf 1985 regelmatig architectuurtentoonstellingen georganiseerd werden. In 2012 werd het centrum door de Vlaamse overheid erkend als landelijk expertisecentrum. Op een van de eerste zonnige lentedagen van het jaar brachten we een bezoek aan coördinator Sofie De Caigny om uit eerste hand te vernemen waaruit de werking van het CVAa bestaat.

Wat is een expertisecentrum?

Een landelijk expertisecentrum voor cultureel erfgoed is een dienstverlenende organisatie die zich inzet om over een bepaalde erfgoed-specialisatie of voor een bepaald erfgoedthema, actoren en erfgoedbeheerders in het veld en daarbuiten te begeleiden en waarbij de doorstroming van kennis en expertise centraal staat in de werking.

(Uit: Decreet houdende het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid - 6 juli 2012)

Bladwijzer: Het CVAa is sinds 2012 erkend als expertisecentrum voor het erfgoed van het ontwerp van de omgeving. Haar geschiedenis gaat echter verder terug. Hoe is het eigenlijk ontstaan?

Sofie De Caigny: 'Na de oprichting van het Vlaams Architectuurinstituut (VAI) in 2001, groeide in 2002 het idee om een instelling op te richten die zich bekommert om het erfgoed van architecten. De meeste andere Westerse landen hadden al een dergelijk instituut en Vlaanderen hinkte op dat vlak nog een beetje achterop. In 2003 werd het CVAa opgericht onder de koepel van het VAI, het steunpunt voor hedendaagse architectuur. Onze werking richt zich op de verschillende privaatrechterlijke en

andere architectuurarchieven die over heel Vlaanderen verspreid zijn.'

'Ook vandaag werken we nog steeds onder de koepel van het VAI. Zo kan het erfgoed dat we ontsluiten een directe bron van inspiratie zijn voor hedendaagse architecten. In 2012 vierden we bijvoorbeeld de vijftigste verjaardag van de wet op de stedenbouw. We grepen deze verjaardag aan om de bronnen voor de naoorlogse geschiedenis van stedenbouw, verstedelijking en omgang met landschap in België in kaart te brengen. Ook het VAI werkte dat jaar rond het thema landschap, en gaf daar een hedendaagse invulling aan door het onder meer als centraal onderwerp van de Dag van de Architectuur te maken.'

Het project rond stedenbouw resulteerde eind vorig jaar in een boek met dvd. Het is het eerste volume in de nieuwe publicatiereeks van het Vlaams Architectuurinstituut en het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven.

Bladwijzer: Architectuur hangt nauw samen met onroerend erfgoed. Wat is dan het verschil tussen het CVAa of VAI en het Agentschap Onroerend Erfgoed?

Sofie De Caigny: 'Er zijn inderdaad enkele verbanden, maar wij houden ons eerder bezig met de culturele dimensie van het bouwen, niet zozeer met de regelgeving en het uitvoeren daarvan. Het Agent-

schap valt binnen het beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid. Het bereidt het beleid op het gebied van onroerend erfgoed in Vlaanderen voor en voert het uit en is onder meer verantwoordelijk voor de inventarisering en bescherming van gebouwen, archeologische sites en varend erfgoed.'

'We proberen hierbij wel op een constructieve manier deel te nemen aan het beleid en aan maatschappelijke ontwikkelingen. Met het project *Het gekwetste gewest* deden we in 2008 en 2009 onderzoek naar de archieven over de wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog in de Westhoek. Door aanpassingen aan de noden van de gezinnen in de eenentwintigste eeuw, kwam deze omgeving steeds meer onder druk te staan. Het speelde in op de vraag naar historisch bronnenmateriaal die leefde bij architecten, stedenbouwkundigen, erfgoedzorgers en bewoners. Door de relevante archieven en collecties in kaart te brengen, beschikten beleidsmakers over materiaal om veranderingen aan te brengen met respect voor het erfgoed.'

Bladwijzer: Waar spitst jullie werking zich dan concreet op toe?

Sofie De Caigny: 'Enerzijds brengen we het cultureel erfgoed dat gaat over landschap, vormgeving en architectuur in kaart en trachten we het zo goed mogelijk te ontsluiten naar een breed publiek. Dat betekent dat we thematische websites maken rond dit erfgoed, tentoonstellingen opzetten, lezingen en filmreeksen programmeren en erover publiceren. Anderzijds onderzoeken we het erfgoed. De kennis

die we zo opbouwen, brengen we via workshops, adviesverlening en publicaties terug naar de sector. We krijgen ook heel veel erfgoed aangeboden. Daar trachten we dan een geschikte bewaarplaats voor te vinden.'

'In het begin hebben we ons de vraag gesteld of we zelf een centrale collectie moesten uitbouwen. De kostprijs voor zo'n centraal depot is hoog en bovendien zijn er ook veel andere professionele instellingen die cultureel erfgoed over architectuur en landschap bewaren. Daarom hebben we er toen voor gekozen om de collecties verspreid te laten, maar ons te richten op het in kaart brengen van deze privécollecties en andere spelers te laten samenwerken rond dit thema.'

Bladwijzer: Hoe brengen jullie deze collecties in kaart en hoe worden ze ontsloten?

Sofie De Caigny: 'We gaan steeds projectmatig te werk. Een allesomvattende inventarisatie zou veel te omslachtig zijn en minder efficiënt zijn. We kiezen dus elk jaar een thema dat we verder uitspitten, al dan niet inspelend op een maatschappelijke tendens of nood, zoals bij het project *Het gekwetste gewest*. Op die manier heb je ook de kans om je te verdiepen in een erfgoedgemeenschap die rond een bepaald aspect werkt en het veld goed te bevatten. Een ander voorbeeld is het project *Wonen in welvaart*, over wooncultuur in het naoorlogse Vlaanderen. En momenteel hebben we een project lopen over designerfgoed in Vlaanderen.'

'Voor de ontsluiting werken we samen met ODIS.¹ Dat is een databank die verschillende erfgoed-

De archievensgids Het gekwetste gewest is een onmisbaar instrument voor wie geïnteresseerd is in de wederopbouwarchitectuur

¹ De ODIS-databank is toegankelijk via www.odis.be of via de website van het CVAa waar automatisch gefilterd wordt op de beschrijvingen die door het CVAa werden toegevoegd.

stellingen samen opgezet hebben. Het is een interdisciplinaire databank die alle maatschappelijke domeinen bevat. Bovendien is ze relationeel opgevat: je kan een architect dus linken aan de school waar hij zijn opleiding genoot, aan publicaties over zijn werk, aan wedstrijden en tentoonstellingen waaraan hij deelnam enzovoort. ODIS is gelinkt aan Archiefbank Vlaanderen, zo komen onze beschrijvingen ook meteen in Archiefbank Vlaanderen terecht.'

→ Lees verder in dit nummer ook het artikel van Katrien Weyns over het werken met Archiefbank Vlaanderen.

'Momenteel hebben we al zo'n 10.000 records ingevoerd. Maar we werken natuurlijk ook in de omgekeerde richting. Als er lokale collectiehouders, zoals heemkundige kringen, collectiebeschrijvingen invoeren met betrekking op architecturale archieven, dan nemen we deze ook op in onze landschapstekening van de architectuurarchieven. We proberen hen dan te helpen de beschrijvingen op te maken volgens de internationale standaarden.'

'Ons project in de Westhoek was daarvan een perfect voorbeeld. Een aantal heemkundige kringen bewaarden zeer relevant materiaal over de wederopbouw in die streek na de verwoesting tijdens de Eerste Wereldoorlog. Door met hen samen te werken konden we al deze kennis in kaart brengen en bundelen in ODIS en Archiefbank Vlaanderen. Hun lokale inbreng en expertise was daarvoor van onschatbare waarde.'

Bladwijzer: Het in kaart brengen van archieven lijkt wel de eerste kerntaak van het CVAa. Welke uitdagingen gaan jullie nog aan?

Sofie De Caigny: 'Door de toenemende digitalisering krijgen we veel vragen van architecten over hoe ze op een correcte manier digitaal kunnen archiveren. Op onze website hebben we een heel luik uitgebouwd met advies over digitaal documentenbeheer. Ook voor leken die in aanraking komen met architectenarchieven is deze informatie interessant. Vaktermen zoals een CAD-bestand worden er verduidelijkt en er wordt ook gezegd hoe je met dergelijke bestanden moet omgaan.'

'CAD-bestanden zijn typisch voor archieven van architecten en komen er frequent in voor. Het zijn bestanden die gemaakt zijn met technische tekensoftware zoals AutoCAD en Vectorworks. Ze stellen hun eigen eisen met betrekking tot bewaren en tot

op de dag van vandaag is men wereldwijd nog op zoek naar een permanente oplossing.'

Het team van het CVAa staat klaar om je vragen te beantwoorden.

'Via onze adviespagina, studiedagen en tentoonstellingen proberen we systematisch onze expertise, die we opdoen in projecten, te delen met onze doelgroep. Eind dit jaar opent in het STAM bijvoorbeeld een tentoonstelling over maquettes onder de noemer *Architectuur op schaal*. Het officiële startschot in de aanloop naar deze tentoonstelling was een symposium dat wij in juni 2013 organiseerden. Ondertussen is ook al deze informatie en ondersteuning rond maquettes beschikbaar gemaakt op onze website.'

Heb je vragen rond de registratie van architectuurarchieven of soortgelijke archieven? Zoek je een manier om een maquette optimaal te bewaren? Heb je zelf waardevol materiaal dat je kenbaar wil maken of ben je op zoek naar collecties voor onderzoek?

Met al deze vragen kan je terecht bij het CVAa via www.cvaa.be !

Rob Bartholomees
Consulent Heemkunde Vlaanderen

Naar een nieuwe visie op heemkunde

Verslag van de studienamiddag Heemkunde Actueel

Welke richting moet heemkunde in de toekomst uitgaan? Op welke manier kunnen we heemkunde hedendaags maken en houden? Hoe kunnen we de dynamiek in de heemkundige gemeenschap behouden en versterken? Een pasklaar antwoord op deze vragen kan je niet meteen bieden. Ze zetten daarentegen aan tot discussie en reflectie. Ideale materie dus om een hele namiddag over te debatteren.

Dat vonden wij ook en daarom schotelden we de deelnemers aan onze derde editie van Heemkunde Actueel een niet-evident, maar uitdagend programma voor. Een beknopt verslag van deze studienamiddag die plaatsvond op zaterdag 16 november 2013 verscheen eerder al op onze website samen met de presentaties van de sprekers. Voor wie deze editie gemist heeft of zijn geheugen wil opfrissen, zetten we in dit artikel de belangrijkste bevindingen nog eens op een rijtje.

Naar een nieuwe visie

Heemkunde Actueel 2013 stond helemaal in het teken van het nadenken over de toekomst van heemkunde. Vooruitblikken is echter onmogelijk zonder stil te staan bij het verleden. In een eerste plenaire lezing keerden Fons Dierickx en Nele Provoost daarom even terug naar de begindagen van de heemkunde en de voorgeschiedenis van Heemkunde Vlaanderen.

De wortels van de heemkundige beweging in Vlaanderen gaan immers al terug tot de jaren 1930. Als gevolg van een nieuw leerplan voor het lager onderwijs ontstond in het milieu van onderwijzers en pedagogen een groeiende interesse voor werkelijkheidsonderwijs en heemkunde. De eerste heemkundige kringen zagen het licht en oudheidkundige en historische kringen uit de late 19e en vroege 20e eeuw legden zich meer en meer toe op een heemkundige werking, d.w.z. de studie van het heem.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, in mei 1939, werd een 'Werkgemeenschap voor Heemkunde' opgericht, die echter al begin 1941 zou worden opgeheven. In september van dat jaar ontstond in de schoot van de Vlaamse Toeristenbond, het 'Verbond (van de VTB-studiekringen) voor Heemkunde'. De oprichting van dit Verbond, dat na enkele jaren een zelfstandige vereniging werd, zorgde voor een enorme stimulans voor de heemkundebeoefening tijdens de oorlogsjaren.

Precies dat succes tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgde ervoor dat heemkunde het moeilijk kreeg na de oorlog. Heemkunde had met andere woorden een fout imago gekregen. Toch overleefde de heemkundige beweging en in de jaren 1970 en 1980 kende ze een grote expansie. Een aantal overheidsinitiatieven, waaronder ook het Jaar van het Dorp¹, speelden hierbij vaak een rol. Heel wat heemkundige kringen werden opgericht en dankzij de belangeloze inzet van talloze vrijwilligers werd het lokaal verleden en erfgoed bestudeerd en beschermd.

Het Verbond voor Heemkunde groeide in die periode uit tot een van de belangrijkste socio-culturele verenigingen in Vlaanderen. Toen in de tweede helft van de jaren 1990 de ontwikkeling van de erfgoedsector in een stroomversnelling geraakte, bleek het niettemin noodzakelijk het Verbond om te vormen tot een nieuwe organisatie die een antwoord kon bieden op de uitdagingen die zich stelden. Met de oprichting van Heemkunde Vlaanderen begin 2002 begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de heemkundige beweging. Een hoofdstuk waarin de term 'cultureel erfgoed' een belangrijke rol zou spelen. Niet enkel onroerende overblijfselen, zoals monumenten en landschappen, maar ook roerend en immaterieel erfgoed worden vandaag onder die noemer gevat.

Hoewel de heemkundige beweging schatplichtig

is aan die lange voorgeschiedenis, mag het duidelijk zijn dat heemkunde vandaag niet meer is wat het in de jaren veertig of zelfs zeventig was. Mee-evolueren en zichzelf herdenken is noodzakelijk wil heemkunde de 21ste eeuw overleven. De nood aan een nieuwe visie op wat hedendaagse heemkunde is, is daarom groter dan ooit. Een bekommernis die, zo besloot Fons Dierickx, al lang leeft binnen het bestuur, maar sinds deze beleidsperiode in een stroomversnelling is geraakt.

Heemkunde is...

Hoe die visieontwikkeling precies werd en zal worden aangepakt, verduidelijkt coördinator Nele Provoost daarna. In dit proces zijn immers al een aantal voorbereidende stappen genomen. Eén ervan is de jaarlijkse inhoudelijke studienamiddag Heemkunde Actueel waar men telkens debatteert over de uitdagingen waar heemkunde mee geconfronteerd wordt.² De talrijke ideeën die het publiek tijdens die expertise-uitwisseling aanreikte, worden belangrijke bouwstenen bij het ontwikkelen van een nieuwe visie. Een tweede belangrijke instrument is het wetenschappelijk tijdschrift *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal erfgoedpraktijk in Vlaanderen* dat eind 2011 werd gelanceerd en dat ondertussen al meer dan 500 abonnees telt.

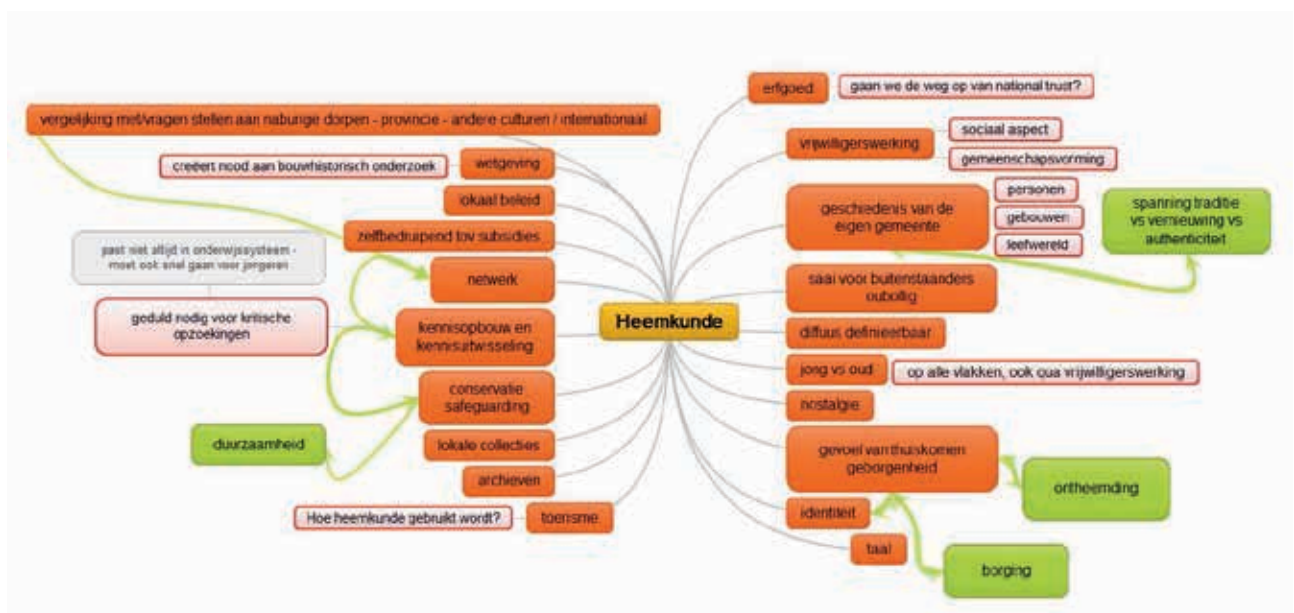
In 2013 werd de nieuwe visie inhoudelijk voorbereid met twee interne brainstormmomenten: zowel de algemene vergadering als de raad van bestuur boog zich over de vraag wat heemkunde is, moet zijn of net niet mag zijn. Een van de onderdelen van

de brainstorm met de raad van bestuur was het bedenken van een metafoor, een sprekend beeld waarmee heemkunde kan vergeleken worden. Die denkoefening leverde heel verrassende resultaten op, maar tegelijk waren er ook een aantal parallellen te trekken. Het publiek op de studienamiddag werd daarom uitgenodigd zelf ook een metafoor voor heemkunde te bedenken. Een uitdaging waar velen op ingingen.

Heemkunde is...

- ... een octopus
- ... een kiezelstrand
- ... een mengvat
- ... een dubbele prisma
- ... een boom (al dan niet in herfsttoestand)
- ... een bloem
- ... een sloep/boot/oceaanstomer
- ... een sjaal
- ... een bron
- ...

Wat is heemkunde? Deze vraag werd ook voorgelegd aan onze algemene vergadering en raad van bestuur

Een laatste stap die in de loop van 2013 werd genomen, zo haalde Provoost aan, was het bevragen van heemkundigen van vandaag. Hoe denken zij over heemkunde? Via dieptegesprekken met heemkundigen uit alle provincies en van alle leeftijden werd geprobeerd een antwoord te vinden op deze moeilijke vraag. Een analyse van het discours dat in die interviews naar boven kwam, resulteerde in een artikel in het decembernummer van *Tijd-Schrift* van dat jaar.³ Dat decembernummer was overigens volledig gewijd aan hedendaagse heemkunde.

Als slot van de eerste plenaire lezing werd nog even vooruitgeblift. Hoe gaat het proces van visieontwikkeling nu verder? Eind 2014 zouden al deze bouwstenen moeten leiden tot een visietekst over hedendaagse heemkunde. Geen reglement voor heemkunde, maar een inspiratiedocument dat heemkundigen en heemkundige kringen zuurstof kan geven. En dat tegelijk heemkunde in het veranderende erfgoedveld sterker kan positioneren.

Provoost wees er tot slot op dat het afwerken van de visietekst niet het eindpunt is. Een visie moet immers beleefd worden in de praktijk en om hedendaags te blijven zal het noodzakelijk zijn de band met die hedendaagse praktijk te blijven bewaren. Vernieuwing is immers iets van elke dag. Daarom zal Heemkunde Vlaanderen vanaf 2014 ook elk jaar een **Ambassadeur Heemkunde Vandaag** bekronen, die één jaar lang het gezicht van hedendaagse heemkunde zal zijn.⁴

Heemkunde ontcijferd

In een tweede plenaire lezing kwam Alexander Vander Stichele terug op het Prismaonderzoek, een grootschalige bevraging uit 2010 van de erfgoedverenigingen gekoppeld aan een bevolkingsonderzoek.⁵ Wat leert een dergelijk onderzoek ons over heemkunde vandaag en is er potentieel voor de toekomst? De resultaten van het onderzoek naar erfgoedverenigingen zullen voor de meeste heemkundigen weinig verrassend zijn. Gemiddeld telt een heemkundige kring in Vlaanderen zo'n 296 leden. Een ledenaantal dat bij de meeste kringen de laatste jaren stabiel bleef of licht steeg. Het bestuur, dat weinig jonge en vrouwelijke leden telt, bestaat doorgaans uit zo'n 9 à 10 leden.

Minstens even interessant voor heemkundige kringen is het bevolkingsonderzoek waar gepeild werd naar erfgoedinteresse, -participatie, opinies en percepties. Het laat zien in hoeverre heemkunde een toekomst heeft. Vander Stichele concentreerde zich

op twee deelvragen: 1) Bestaat er nog voldoende interesse voor heemkunde of heemkundige thema's in Vlaanderen en 2) Hoe kunnen we mensen zo ver krijgen dat ze lid worden van onze heemkundige kring? Van alle bevroegde Vlamingen tussen 18 en 85 jaar was immers 95,2% nog nooit eerder aangesloten bij een lokale erfgoedvereniging.

Om een antwoord te krijgen op de eerste vraag, stond Vander Stichele stil bij twee soorten erfgoedinteresse die met heemkunde verband kunnen houden. Uit het onderzoek bleek dat de interesse in specifieke thema's (dagelijks leven, streektaal of dialect, tradities, historische feesten, volksverhalen) erg groot was bij de bevroegde Vlamingen.⁶ Zelfs wie nog nooit lid was geweest van een heemkundige kring bleek doorgaans toch matig tot (zeer) sterk geïnteresseerd.

Mate van interesse in specifieke erfgoedgerelateerde onderwerpen	Niet	Matig	Sterk tot zeer sterk
1 Geschiedenis van het dagelijks leven	16,7	45,3	38,0
2 Archeologie of oudheidkunde	40,6	37,2	22,2
3 Volksliederen, volksverhalen, legendes of sagen	36,2	41,9	21,9
4 Streektaal of dialect	30,6	44,8	24,5
5 Historische feesten of stoeten	37,6	46,4	16,0
6 Oude gebruiken tradities of gewoonten	16,3	50,8	32,9

Slechts een minderheid van de Vlamingen is niet geïnteresseerd in erfgoedgerelateerde voorwerpen.

Nog positiever werd het verhaal toen het cijfermateriaal over de interesse in de geschiedenis van een bepaalde geografische omschrijving werd aangebracht. Vooral de lokale geschiedenis, in het bijzonder het verleden van de stad of de gemeente waar mensen wonen, kan hun interesse wekken. Zo geeft slechts 10% van de bevroegde Vlamingen die nog nooit lid waren van een erfgoedvereniging aan geen interesse te hebben in de geschiedenis van hun stad of gemeente. Met andere woorden: 90% van de mensen die geen lid zijn van een heemkundige kring zijn potentieel wel geïnteresseerd in heemkunde!

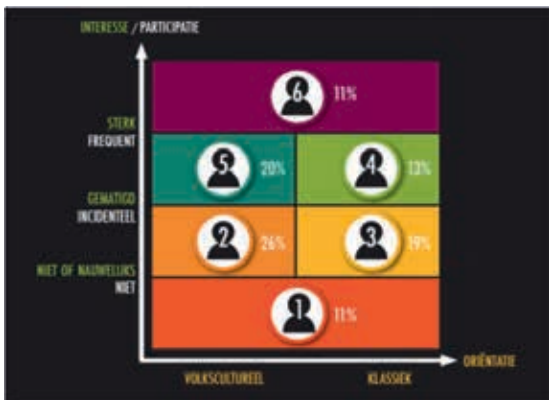
Waarom worden dan niet (veel) meer mensen lid van een heemkundige vereniging? Op die vraag bood het bevolkingsonderzoek helaas geen antwoord. Er werd immers niet gepeild naar motieven voor lidmaatschap van erfgoedorganisaties. Een dergelijke vraag vraagt om specifiek onderzoek bij

Heemkunde Vlaanderen organiseerde in alle provincies een cursus over het rekruteren en motiveren van vrijwilligers.

leden van erfgoedverenigingen. De kloof tussen interesse en participatie, die overigens niet enkel voor heemkunde geldt, stemt wel tot nadenken. Wat maakt dat mensen zich actief willen inzetten voor deze of gene vereniging? Wat weerhoudt anderen dan weer om dit niet te doen gegeven een duidelijk bestaande interesse? En moeten we er naar streven dat iedere sterk geïnteresseerde zich gedurende lange tijd actief inzet als lid van onze vereniging? Bestaan er geen tussenwegen of andere manieren om zich te engageren in de lokale heemkundige gemeenschap?

Wat Vander Stichele wel kon op basis van het bevolkingsonderzoek, was het afbakenen van zogenaamde erfgoedprofielen. Deze profielen, die samengesteld werden op basis van de mate van erfgoedinteresse en -participatie onder de bevraagde Vlamingen, tonen bijvoorbeeld heel mooi aan dat er binnen de Vlaamse bevolking een zichtbaar onderscheid bestaat tussen mensen met een meer volksculturele en deze met een meer klassieke erfgoedoriëntatie. Uit de analyse blijkt nu dat de meer volksculturele profielen, waar voor heemkundige kringen heel wat potentieel is, ook het meest divers en democratisch zijn samengesteld. Alle lagen en leeftijden van de Vlaamse bevolking zijn erin vertegenwoordigd. Dit onderbouwt alvast de stelling dat het draagvlak van heemkunde veel breder is dan dat van bijvoorbeeld de schone kunsten.

De Vlaamse bevolking kan onder meer ingedeeld worden volgens een volksculturele of klassieke erfgoedoriëntatie.

Denk globaal, onderzoek lokaal?

Na het plenair gedeelte konden de deelnemers kiezen uit drie workshops. In de eerste debatsessie werd gefocust op de spanning tussen lokaal en globaal onderzoek en de uitdagingen voor het lokaal historisch onderzoek. Is dergelijk onderzoek relevant in een wereld die alsmaar groter wordt en heeft lokaal onderzoek een plaats binnen het academisch veld dat steeds internationaler wordt?

Bij wijze van inleiding bracht dr. Heidi Deneweth, postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel, een persoonlijk getuigenis. Hoewel zij momenteel binnen de academische wereld actief is, begon haar onderzoekstraject in het heemkundige milieu. Via vrijwilligerswerk bij de vzw Levend Archief binnen de werkgroep huizenonderzoek raakte ze gefascineerd door onderzoek. Vele jaren deed Heidi historisch huizenonderzoek (onder meer voor de dienst monumentenzorg en archeologie), maar de resultaten werden nooit gepubliceerd. Daarom besloot ze op eigen middelen een doctoraat te maken. Ze kwam terecht aan de VUB en leerde er het academisch milieu van binnenuit kennen. Haar onderzoek bleef lokaal, maar ze kwam in een totaal andere context terecht waar andere regels en normen golden.

De deelnemers van de studiedag kregen verschillende presentaties voorgeschoteld.

Veel lokale historici – vrijwilligers, amateurs of professionals – werken jarenlang aan vaak degelijk onderzoek. Heidi Deneweth wees er op dat globaal denken net erg belangrijk is om dat lokaal onderzoek boeiend te houden en een ruime bekendheid te geven. Lokale onderzoekers dienen zich bewust te worden van hun sterktes (bijvoorbeeld kennis van het bronnenmateriaal) en van die van hun onderzoek. Door hun lokale blik zien ze vaak tegen-

strijdigheden in algemene theorieën en kunnen ze soms hypothese van ‘grote’ historici ontcrachten. Daarvoor is het natuurlijk wel noodzakelijk om op de hoogte te blijven van de inzichten van ‘globale’ denkers.

Bovendien, zo haalde Deneweth verder aan, moet je natuurlijk je eigen onderzoek nog tot bij die historici zien te brengen. Daarvoor zijn de juiste fora cruciaal. Publicaties in lokale tijdschriften zijn belangrijk, maar toch vrij onzichtbaar voor een groot – en zeker academisch – publiek. Probeer dus zeker ook op andere manieren je onderzoek te ‘verkoppen’.

In de discussie die daarop volgde bleek dat ‘verkoppen’ toch niet altijd zo makkelijk te zijn. Samenwerking met academici is vaak een kwestie van persoonlijke connecties en netwerken. Toch is het waardevol om het te blijven proberen en je als lokale onderzoeker niet op te sluiten. Angst is immers een slechte raadgever. Nadenken over het waarom van je onderzoek is belangrijk als je een publiek wil bereiken. Maar op die ‘waaromvraag’, zo werd geconcludeerd, mag een lokale onderzoeker even goed antwoorden: omdat het mijn passie is.

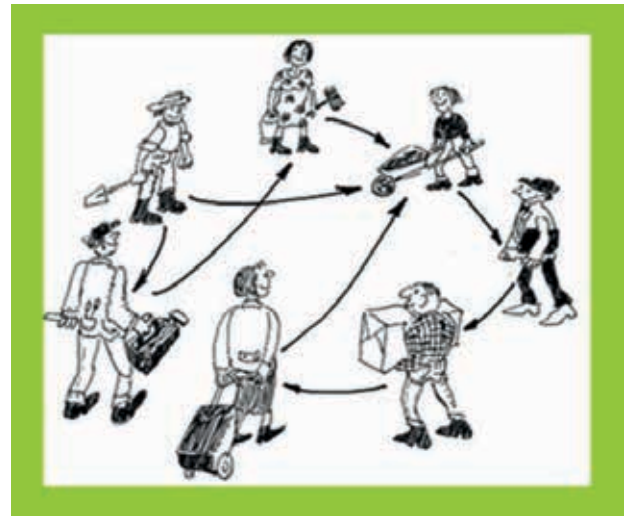
Vorbij de grenzen van de groep:

Lets en heemkunde

De tweede workshop startte met een voorstelling van Lets (*Local Exchange Trade System*) door Peter Dauwe, de voorzitter van Lets Vlaanderen. Lets is een alternatief betalingssysteem dat gebaseerd is op een kringloop van wederzijdse diensten. Het is vergelijkbaar met ruilhandel, maar dan sterker geformaliseerd. Sinds de oprichting van de eerste Lets-groep in Leuven (1994), zijn er in Vlaanderen al meer dan vijftig groepen actief die elk hun eigen dynamiek en werking hebben.

Lets werkt grotendeels via het internet. Nadat je lid geworden bent van een groep of netwerk (al dan niet tegen betaling), kan je via internet zien welke bijdrage je kan leveren aan anderen in het netwerk en welke diensten zij jou kunnen bieden. Een portfolio van de leden geeft ook een overzicht van de transacties die anderen al uitvoerden. In ruil voor goederen of diensten krijg je een alternatieve munt (bijvoorbeeld duimkes in Dendermonde of stropkes in Gent) waarmee je nadien zelf andere Lets'ers kunt betalen. Groepen kunnen op twee manieren gevormd worden: ofwel op basis van een geografi-

sche omschrijving (gemeente, regio) ofwel per sector (jeugdwerk, heemkunde, enzovoort).

Lets kunnen gebruikt worden als alternatief betaalmiddel voor het verkrijgen van diensten.

Beide soorten groepen kunnen voor verenigingen bruikbaar zijn, zo toonde Dauwe aan. Hij gaf het voorbeeld van een jeugdvereniging die haar kookmateriaal dat op zomerkampen wordt gebruikt, tijdens het jaar ter beschikking stelt van een andere vereniging die dergelijk materiaal niet onmiddellijk kan of wil aankopen. Via een Letstransactie kunnen beiden financieel voordeel doen. Het grote voordeel is immers dat de ruil tussen de jeugdvereniging en de andere vereniging niet rechtstreeks moet verlopen. Via de verdiende Letsmunten kan de jeugdvereniging op een later tijdstip zelf beroep doen op gelijk welke vereniging uit het netwerk. Bovendien kunnen ook diensten waarvan de waarde moeilijk in geld uit te drukken valt (denk bijvoorbeeld aan het schrijven van een artikel), via Lets toch gewaardeerd worden.

Maar is Lets ook bruikbaar binnen de context van een heemkundige kring? De meningen van de deelnemers aan de workshop waren verdeeld. Het feit dat het Lets-netwerk grotendeels via internet wordt opgebouwd, leek geen voordeel voor het ouder publiek waaruit de heemkundige gemeenschap voor een deel bestaat. De bekommernis leefde eveneens dat een systeem als Lets het gewone vrijwilligerswerk zou kunnen bedreigen omdat niemand meer zomaar anderen zou willen helpen. Peter Dauwe wees er echter op dat de mensen in de praktijk uiteindelijk vaak afzien van de afgesproken Lets-vergoeding.

Toch waren de aanwezigen ook positief. Zo maakt Lets het mogelijk om een beter zich te krijgen op de vraag en aanbod aan diensten binnen een bepaald netwerk. Heemkundigen beschikken immers soms over vaardigheden die niet bekend zijn bij andere verenigingen of waarvan de waarde moeilijk in geld uit te drukken valt (bijvoorbeeld onderzoek of inventariseren). Daarnaast werd het idee geopperd om een soort heemkundig Lets-netwerk op te richten waarbinnen bijvoorbeeld tentoonstellingsmateriaal vlotter uitgewisseld kan worden. Hoewel niet alles aan Lets bruikbaar is, is er wel heel wat inspiratie uit te halen om de uitwisseling van diensten en goederen binnen een Vlaams of regionaal heemkundig netwerk te verbeteren.

Oud = echt?

De derde workshop had als thema heemkunde en authenticiteit. De deelnemers kregen eerst een opdracht. Aan de hand van een afbeelding moesten ze associaties met het begrip authenticiteit oproepen. Een van de deelnemers was van mening dat authenticiteit zeer subjectief is en kan verschillen van persoon tot persoon.

Wat is authenticiteit?

Een andere hield het dan weer bij iets wat typisch is voor een stad of streek. Ook termen zoals origineel, zelfgemaakt, oorspronkelijk en golfbeweging passeerden de revue.

Zonder het zelf te beseffen zaten de deelnemers al in de buurt van de visie van Freek Liebrand (Projectleider Platform31). In zijn inleidende lezing brak hij immers een lans voor een dynamisch en meervoudig authenticiteitsbegrip. Volgens Liebrand is au-

thenticiteit een lastig begrip. Vaak wordt gedacht dat het gaat over de intrinsieke waarde van een object, maar authenticiteit is veeleer een eigenschap die aan een object wordt toegewezen. Het maakt niet zozeer deel uit van het object, maar van de relatie tussen de mens en een object.

Liebrand besprak twee soorten authenticiteitsbeleving. De eerste (eerder traditionele) soort vatte hij onder de noemer 'bevestigende authenticiteit'. Die bestempelt objecten als echt en origineel en wil hen kost wat kost beschermen voor verandering. Het is een statisch begrip dat voor mensen een houvast biedt in tijden van verandering.

Daartegenover plaatste hij een 'ontketende authenticiteit' waarbij men er van uit gaat dat cultuur constant in beweging is en waar er dus plaats is voor verschillende betekenissen. Door die dynamiek centraal te zetten en aandacht te vragen voor de constructie van betekenis, wordt duidelijk dat authenticiteit niet iets is wat men kan vinden in de buitenwereld. Het is iets dat we actief produceren en dat steeds veranderlijk is. Wie authenticiteit op deze manier interpreteert, kan zowel betekenis geven als veranderen. Maar bij verandering blijft het uiteraard belangrijk aansluiting te vinden bij een bestaande en herkenbare context, anders treedt vervreemding op.

Na de drie parallelle debatsessies werd de dag afgesloten met een kort plenum waarin de drie sessies werden besproken. Uit de positieve reacties van het heemkundig publiek bleek alvast dat ze met veel stof tot nadenken naar huis en de heemkundige praktijk terugkeerden. Want uiteindelijk is het toch vooral in en doorheen die praktijk dat heemkunde zich het best laat definiëren.

Het team van Heemkunde Vlaanderen

- 1 Daarnaast ook het Natuurbeschermingsjaar (1970) en het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed (1975).
- 2 Voor impressies van de vorige twee edities zie: Lut Bavay, 'Academische geschiedschrijving en heemkunde: waar ontmoeten ze elkaar? Een getuigenis van een heemkundige te velde', *Bladwijzer* 4 (2012) 1-2 en 'Over het muurtje kijken. Verslag van de studiedag Heemkunde Actueel II', *Bladwijzer* 7 (2013) 1-8.
- 3 Nele Provoost en Fons Dierickx, 'Stemmen uit het veld. Een verkenning van de heemkundige praktijk in Vlaanderen', *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 3 (2013) 46-65.
- 4 Dit nieuwe eremerk zal jaarlijks op Heemkunde Actueel worden uitgereikt. De eerste uitreiking zal plaatsvinden op zaterdag 15 november 2014. <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag/>
- 5 De resultaten hiervan zijn gepubliceerd in: Alexander Vander Stichele, Marc Jacobs, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus, *Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010-2011). Onderzoek in het kader van PRISMA, veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed*, Brussel (2011). Een analyse van de resultaten van dit onderzoek verscheen eerder al in *Bladwijzer*: Daphné Maes, 'Heemkunde in kaart gebracht', *Bladwijzer* 3 (2011) 1-8 en 'Bevolkingsonderzoek "Vlamingen & het verleden"', *Bladwijzer* 3 (2011) 9-10.
- 6 In de gegevens die verzameld werden door FARO was wel een lichte oververtegenwoordiging van cultureel actieve Vlamingen. Het is dus onmogelijk om uitspraken te doen over de interesses en het participatiegedrag van dé Vlaming in het algemeen.

Geschiedenisonderwijs & heemkunde: gescheiden werelden?

In gesprek met de Vlaamse Vereniging voor Leraren Geschiedenis (VVLG)

Ga het maar eens na: hoeveel leraren geschiedenis telt jouw heemkundige kring en hoeveel keer werd al samengewerkt met een leraar geschiedenis? Valt dat tegen? Niet getreurd, jullie vereniging is zeker niet de enige waar het aandeel van leraren geschiedenis povertjes uitvalt en waar een gezamenlijke activiteit nog toekomstmuziek is. En ergens is dat vreemd, want heemkunde en geschiedenisonderwijs leken ooit voor elkaar bestemd.¹

Onbekend maakt vaak onbemind. Heemkunde Vlaanderen begon 2014 alvast met het goede voornemen aan dat eerste iets te doen en zocht daarvoor contact met de Vlaamse Vereniging voor Leraren Geschiedenis (VVLG). Op een regenachtige januaridag ging Nele Provoost, coördinator van Heemkunde Vlaanderen in gesprek met Karel Van Nieuwenhuysse, voorzitter van de VVLG. Het werd een boeiende dialoog, waarvan hieronder een beknopte neerslag volgt.²

Nele: Kan je de VVLG eens kort voorstellen? Waarvoor staat deze vereniging en waaruit bestaat haar werking?

Karel: De VVLG is een vereniging die de kwaliteit van het geschiedenisonderwijs voort wil helpen verbeteren en daartoe de leraren ondersteunt. We willen een representatief orgaan zijn van en voor leraren geschiedenis (en ook MAVO, PAV en cultuurwetenschappen³) in het Vlaamse onderwijslandschap. Via onze website (www.vvlg.be), het tijdschrift

Hermes (dat open staat voor leden zowel als niet-leden, en leraren zowel als niet-leraren om in te publiceren) en een elektronische nieuwsbrief willen we inhoudelijke en didactische ondersteuning bieden via lessenspakketten, een bronnenbestand en videobestand, bespreking van leermiddelen, achtergrondartikels, bekendmaking van initiatieven allerhande. Tevens organiseren we in samenwerking met derden studiedagen voor leraren.

Nele: Net zoals Heemkunde Vlaanderen is ze dus een overkoepelende organisatie die ondersteuning wil bieden aan haar doelgroep en tegelijk ook fungeert als een soort 'belangenbehartiger' of 'spreekbuis'. Een andere gelijkenis tussen beide verenigingen is natuurlijk dat ze beiden bezig zijn met het verleden, de geschiedenis. Hoewel iedereen ongetwijfeld ooit geschiedenislessen kreeg, is het geschiedenisonderwijs van vandaag niet meer te vergelijken met dat van pakweg 30 jaar geleden. Hoe brengen leerkrachten geschiedenis anno 2014 geschiedenis in de klas? Welke kijk hebben ze op het verleden en hoe gaan ze om met geschiedenis binnen de schoolmuren?

Karel: De bedoeling van het vak geschiedenis is jongeren tussen 12 en 18 jaar historisch te vormen, hun historisch besef bij te brengen. Historici denken historisch. Ze plaatsen en bekijken alles vooral in de tijd en verklaren de dingen vanuit de tijdscontext. Zij gebruiken concepten als oorzaak en gevolg, continuïteit en verandering. Zij vertrekken vanuit bronnenmateriaal, waar ze vragen aan stellen, en dat ze vanuit de context zelf beoordelen. Zo komen zij, via argumentatie, tot inzichten en concepten verband houdende met menselijk gedrag op alle domeinen van de samenleving. Deze historisch-inhoudelijke inzichten kunnen we beschouwen als *knowing history* of de kennis van het verleden.

Met de cursusreeks Erfgoedeductie. Lokaal erfgoed op maat van jongeren?! probeert Heemkunde Vlaanderen dichterbij de onderwijspraktijk te brengen.

Op de website van de VVLG vind je lesmateriaal over verschillende tijdsperiodes

Nele: Dat zal veel lokale onderzoekers en (amateur)historici bekend in de oren klinken. Ook voor lokale geschiedenis is het belangrijk om de link met de globale context te zien.

Karel: Ja, dat is zeker waar. Maar misschien ligt het grootste verschil wel in het feit dat het in het hedendaagse geschiedenisonderwijs ook van belang is stil te staan bij de vraag hoe we dat allemaal weten. Hoe komt onze kennis van het verleden tot stand? En hoe gebeurt (historische) beeldvorming? Dit betreft *doing history*, het 'aan geschiedenis doen'. Het is belangrijk bij leerlingen het bewustzijn te creëren dat geschiedenis niet zomaar gegeven is, dat geschiedenis niet rechtstreeks uit bronnen en overblijfselen af te lezen is. Die moeten immers worden geïnterpreteerd, vanuit specifieke vragen die eraan worden gesteld. Geschiedenis wordt telkens opnieuw 'gemaakt', 'geconstrueerd', naargelang van de vragen en de doelstellingen die we ons stellen.

Nele: Nochtans is het erfgoedbegrip ook erg met die constructie-idee verweven. Iets is immers pas erfgoed, als een gemeenschap het als erfgoed aanduidt. Bij het maken van een erfgoedverhaal gaat het dus ook telkens om keuzes en interpretatie. Denk maar aan een tentoonstelling: wat toon je wel/wat niet. Ook via lokale geschiedenis zou je die boodschap dus bij leerlingen kunnen bijbrengen. Maar is er eigenlijk binnen de klas wel plaats voor het onderwijzen van lokale geschiedenis? Of komt enkel de 'grote' geschiedenis aan bod?

Karel: Het Vlaamse secundaire geschiedenisonderwijs gaat inderdaad nogal sterk uit van een structurele en sociaal-historische benadering van het verleden. Deze benadering van het verleden resulteert in abstracte grote verhalen waarin voor de tastbare, concrete mens vaak weinig plaats is. Kenmerkend

in dat verband is dat zoiets als familiegeschiedenis als zodanig niet vernoemd wordt in eindtermen en leerplannen, en evenmin in leerboeken aan bod komt. Nochtans blijkt uit veel onderzoek dat leerlingen net familiegeschiedenis als de meest interessante vorm van geschiedenis beschouwen. Plaatselijke, lokale en regionale geschiedenis zijn zowat hetzelfde lot beschoren. Dat wil niet zeggen dat deze vormen van geschiedenis niet zijn toegelaten, integendeel. Eindtermen en leerplannen geschiedenis (zeker die van het vrij onderwijs) laten de geschiedenisleraren erg vrij in het invullen van concrete leerinhouden. Maar meestal overheersen toch de abstracte en onpersoonlijke verhalen. Soms blijft het zo wel een beetje een ver-van-hun-bedshow. Dat lijkt me bij heemkunde toch wel anders? Of vergis ik me?

Nele: Neen dat klopt. Bij heemkunde is die persoonlijke band met het verleden inderdaad erg belangrijk. Toch wil ik benadrukken dat het niet gemakkelijk is om zoiets als een 'heemkundige omgang' met het verleden te definiëren. Dat zou betekenen dat heemkundigen en historici fundamenteel van elkaar verschillen of te onderscheiden zijn. Een echte definitie geven van wat heemkunde is of wie heemkundigen zijn, is echter bijna onmogelijk. Veel leden van heemkundige kringen zijn immers geschoolde historici; de scheidslijn tussen historici en heemkundigen is dus niet waterdicht.

In het tijdschrift *Hermes* staan onder meer recensies van verschillende boeken.

Karel: Is er dan wel een verschil?

Nele: Goh, als er dan toch een verschil moet worden gezocht, dan zal afstand daar wellicht een rol in spelen. Afstand, maar niet schaal! Vaak wordt heemkunde aanzien als geschiedenis in het klein, als het (hyper)lokale, zonder aandacht voor de bredere context. Zelf denk ik echter niet dat schaal het grote verschil maakt tussen heemkunde en geschiedenis. Noch de methode of de kritische omgang met de bronnen. Een onderzoeker die een lokale geschiedenis schrijft, doet voor mij niet automa-

tisch aan heemkunde. Ik heb zelf een doctoraat gemaakt over een erg lokaal onderwerp, waar ik verder geen enkele affiniteit mee had. Ik zou dit niet als heemkunde typeren; en dat heeft niets te maken met een waardeoordeel. Cruciaal in mijn idee over heemkunde is dat er een band is tussen het onderzoeksobject en het onderzoekssubject. Voor goede heemkunde gelden dus evenzeer de voorwaarden van goede geschiedschrijving: contextualiseren, bronnenkritiek, enzovoort.

Ik weet niet hoe jij hierover denkt, maar lokale/regionale geschiedenis en globale, structurele geschiedenis, zijn voor mij perfect verzoenbaar. Heemkunde kan zelfs de interesse van leerlingen in het vak ‘geschiedenis’ vergroten omwille van die persoonlijke band.

Karel: Daar ben ik ook rotsvast van overtuigd. Leerlingen in het secundair onderwijs zijn eerder dan in een abstracte, onpersoonlijke benadering van het verleden en in achterliggende structuren en systemen, vooral geïnteresseerd in de concrete mens in het verleden, in concrete gebeurtenissen en fenomenen. Zo ontstaat trouwens vaak ook de interesse in het verleden bij velen: vanuit een soort van verwondering om concrete, tastbare zaken, overblijfselen, mensen, gebeurtenissen uit het verleden. In die zin speelt lokale en persoonlijk beleefde geschiedenis natuurlijk een heel belangrijke rol. Die vormt een ideaal startpunt om van daaruit tot inzicht in grotere en abstracte ontwikkelingen en processen uit het verleden te komen. Het gegeven ‘totale oorlog’ bijvoorbeeld kan heel concreet gemaakt worden door na te gaan hoe het leven in oorlogstijd in de eigen gemeente eruit zag voor de gewone mens. Idem voor fenomenen als ‘verzuijing’, ‘ontkerkelijking’, etc.

Aandacht voor lokale en persoonlijk beleefde geschiedenis speelt zowel op de motivatie van leerlingen voor geschiedenis, als helpt het bij het begrijpelijk(er) maken van geschiedenis. Want vaak wordt m.i. onderschat hoe moeilijk het vak geschiedenis wel is voor leerlingen! Niet voor niks wordt van het verleden gezegd dat het *a foreign country* is, en van historisch denken dat het een *unnatural act* is.

Nele: Ja dat klopt. Zoals gezegd hoeft aandacht voor het lokale niet uit te sluiten dat je van daaruit een breder verhaal vertelt. Heemkunde vertrekt net vanuit die nabijheid (geografisch en/of mentaal) en heeft daarom het potentieel een erg breed publiek warm te maken voor het verleden.

Op de website worden ook bronnen beschikbaar gesteld.

Daarom is het net ook zo jammer dat geschiedenislerkrachten de weg naar heemkundige kringen niet lijken te vinden.

Karel: Ja, en ook omgekeerd: dat weinig heemkundigen samen met het geschiedenislerkrachten een project opzetten. Misschien dat Heemkunde Vlaanderen en de VVLG hierbij wel een faciliterende rol kunnen spelen. De VVLG wil bijvoorbeeld als doorgeefluik ondersteuning bieden aan Vlaamse geschiedenisleraren, via o.m. de bekendmaking van initiatieven en verenigingen, en het aanbieden van inspirerende voorbeelden van heemkundige projecten en producten, zowel via ons tijdschrift als via nieuwsbrief en website. Graag stellen wij de kolommen van Hermes open voor bijdragen van heemkundigen (die geen lid van de VVLG hoeven te zijn), voor aankondigingen van initiatieven of vragen om samenwerking, relevant voor geschiedenisleraren. Hermes richt zich immers op zowel theoretisch georiënteerde bijdragen, als op heel praktische bijdragen.

Nele: Heemkunde Vlaanderen ziet zichzelf ook als een schakel tussen beide doelgroepen. Enerzijds zijn onze twee periodieke publicaties, *Bladwijzer* en *Tijd-Schrift*, zeker ook voor leerkrachten geschiedenis interessant. In *Bladwijzer* zit bv. telkens een katern rond ‘onderzoek’ waar meer informatie wordt gegeven over historische bronnen, waar ze te vinden zijn en hoe je ze kunt gebruiken. Ons wetenschappelijk tijdschrift heeft dan weer de ambitie om de tussenschakel te zijn tussen het academisch onderzoek en het brede publiek. We werken steeds met themanummers en verwelkomen graag bijdragen, ook van leerkrachten. Maar meer nog dan een publicatiekanaal denk ik dat *Tijd-Schrift* inhoudelijk interessant kan zijn voor leerkrachten geschiedenis

omdat het recente thema's en tendensen in het wetenschappelijk onderzoek op een leesbare manier brengt. Zo was er in 2013 bv. een themanummer over de Eerste Wereldoorlog.

Anderzijds willen we de contacten op het terrein tussen leerkrachten geschiedenis en heemkundige kringen graag stimuleren en faciliteren. Onze consultants zullen met plezier vragen van leerkrachten beantwoorden en hen doorverwijzen naar lokale experts. Hopelijk leren heemkundigen en geschiedenisleren elkaar zo wat beter kennen en volgt hieruit eventueel een interessante samenwerking.

Karel: Ja, het is in de eerste plaats belangrijk dat heemkundigen en geschiedenisleren elkaar vinden. Vervelend in dat verband is dat heemkundigen waarschijnlijk vooral actief zijn in hun vrije tijd, 's avonds en in het weekend, terwijl geschiedenisleren hun job voornamelijk overdag uitoefenen (en menig avonden slijten met verbeteren, voorbereiden en vergaderen). Maar bon, dat is een praktisch probleem, en waar een wil, is een weg. Het komt er vooral op aan dat er een dialoog wordt opgestart tussen de geschiedenisleren en de lokale heemkundige kring. Op het ogenblik dat heemkundigen vertellen waar ze mee bezig zijn, en geschiedenisleren uit de doeken doen wat hen interesseert om leerlingen rond aan het werk te zetten, ontstaan waarschijnlijk heel mooie ideeën voor samenwerking. Zo heb ik weet van een school in Kapellen die met de plaatselijke heemkundige kring erg succesvol samenwerkte rond het thema 'Sporen van de Eerste Wereldoorlog in de gemeente Kapellen'. Ook in Roeselare, Brugge en Kortrijk vonden al succesvolle samenwerkingen plaats over de plaatselijke pers, straatnamen en het thema Tweede Wereldoorlog. Uiteindelijk is vooral belangrijk elkaar te ontmoeten, tot een idee te komen, prospectie te doen naar de haalbaarheid ervan, en vervolgens de uitvoering te plannen.

Nele: Ontmoeting is inderdaad belangrijk. Onbekend is immers onbemind. Een bezoek aan een lokaal documentatiecentrum gekoppeld aan een heuristiekopdracht lijkt me wel een mogelijkheid. Een documentatiecentrum is een stuk laagdrempeliger dan een archief. Leerlingen daar een zoekopdracht laten uitvoeren, is een stuk leuker dan in de klas. Belangrijk hierbij is, zoals Karel reeds aanhaalde, de prospectie: is er effectief materiaal te vinden? Heemkundigen weten daarom best wat ze in huis hebben en welke thema's eventueel interessant zouden kunnen zijn. Echte uitgewerkte didactische pakketten moeten leerkrachten natuurlijk niet onmiddellijk verwachten.

Karel: Dat lijkt me ook niet nodig. Op het ogenblik dat geschiedenisleren inhoudelijk worden ingewijd in de thematiek van het lokale geschiedenis-thema, en materiaal erover krijgen aangereikt, zijn zij uiteraard didactisch voldoende onderlegd om voort aan de slag te gaan, natuurlijk liefst in permanente dialoog met de heemkundigen!

Oproep!

Heb je ooit zelf al samengewerkt met het secundair onderwijs? Laat ons je ervaringen weten! Geslaagde projecten kunnen we in de kijker zetten via Bladwijzer of als goed voorbeeld verspreiden via de VVLG.

Ken je geschiedenisleren die actief zijn in een heemkundige kring? We horen graag hun verhalen over hun belevenissen in de kring/de klas en de wisselwerking tussen beide.

- 1 Zie bijvoorbeeld het recent verschenen artikel: P. Fannes, 'Van heemkunde tot creativiteit. Het traject van Felix Heidendal voor en na de Tweede Wereldoorlog', *Tijdschrift. Heemkunde en lokaal erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 3 (2013) 7-29.
- 2 Deze tekst is een ingekorte en herwerkte versie van een interview dat evens werd gepubliceerd in *Hermes*: Nele Provoost en Karel Van Nieuwenhuysse, 'Geschiedenisonderwijs - erfgoed - heemkunde: living apart together?', *Hermes* 55 (2014) 35-40.
- 3 MAVO (Maatschappelijke vorming) en PAV (Praktijk algemene vakken) zijn vakken uit het curriculum van het Beroepsonderwijs (BSO). MAVO (1e graad) en PAV (2e en 3e graad) komen in de plaats van algemene vakken zoals geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer.

Statistieken in lokaal historisch onderzoek

De meubelnijverheid in Izegem

‘Met cijfers valt alles te bewijzen’, luidt het wel eens. Statistieken zeggen alles maar tegelijkertijd ook niets. Cijfers zijn echter een meerwaarde voor de studie van de lokale geschiedenis. Dit artikel biedt de historische ontwikkelingscontext en een overzicht van de voornaamste statistieken met informatie op lokaal vlak. De industrietellingen – nationaal georganiseerd – worden daarna van dichtbij bekeken. Het gebruik van die tellingen illustreren we tot slot aan de hand van een case-study over de meubelnijverheid in Izegem.

1. Cijfers, statistieken en tellingen?!

Om de socio-economische geschiedenis van een gemeente te onderzoeken zijn veel bronnen beschikbaar. De meest coherente bronnen zijn de statistieken en tellingen die gerealiseerd worden in opdracht van de lokale, provinciale en nationale overheden. Deze overheidsstatistieken zijn bedoeld om de staat te legitimeren, de overheid informatie te verschaffen, de samenleving te organiseren, het beleid te ondersteunen en de economie te saneren. Verschillende bestuursniveaus brengen de meest uiteenlopende informatie op het vlak van economie en maatschappij samen in zowel eenmalige statistieken als in doorlopende statistische reeksen: bevolking, nijverheid, landbouw, handel, werkloosheid, armoede...

De overheidsstatistiek in België komt in de jaren 1840 op gang. Twee processen spelen daarbij een rol. Ten eerste maakt de overheidsstatistiek in heel Europa een evolutie door van institutionalisering en specialisering.¹ In België resulteert dat in de oprichting van de *Commission Centrale de Statistique*, die opgevolgd wordt door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS).² Ten tweede worden overheidsstatistieken steeds meer beschouwd als openbaar bezit. Tijdens de negentiende eeuw maken statistieken deel uit van het maatschappelijke debat. De tellingen zijn zo opgesteld dat ze de samenleving zo getrouw mogelijk weergeven.³ Tegelijkertijd start de

moeilijke zoektocht naar een systeem om in de cijfers een exacte weergave van de maatschappij vast te leggen. België beschikt trouwens over een rijke verzameling van officiële statistieken, wat menig Europees land ons benijdt.

Diverse nationale statistieken bevatten informatie tot op het niveau van de gemeenten. De gegevens van de gemeentelijke tellingen zijn de bouwstenen waarop de regionale, provinciale en landelijke statistieken zijn gebouwd. Tellingen op microniveau zijn zeer waardevol voor wetenschappelijk onderzoek. Een bepaalde regio of provincie, of zelfs heel het land, kan op een zeer gedetailleerde manier onderzocht worden. De tellingen bevatten per geografische entiteit meerdere variabelen voor een lange tijdsperiode. Maatschappelijk onderzoek op de lange termijn is zo mogelijk. Statistieken zijn zowel van belang voor kleinschalige lokale dieptestudies als voor grootschalig comparatief onderzoek op het niveau van regio's en landen.

Belgische onderzoekers beschikken over een grote expertise inzake overheidsstatistieken in lokaal en regionaal verband.⁴ Het concrete gebruik van de historische tellingen staat echter in schril contrast met het grote onderzoekspotentieel ervan. Het tijds- en arbeidsintensieve karakter van het kwantitatieve basisonderzoek vormt vaak het struikelblok.⁵ Vooraleer te komen tot de analyse van de data moeten een aantal fases doorlopen worden. Ten eerste moet het uitgebreide materiaal verzameld worden. Zowel gegevens van uitgegeven (gedrukte) als niet-gepubliceerde tellingen worden bestudeerd en eventueel overgenomen en ingevoerd in een rekenblad. Het overtypen, digitaliseren en controleren van oude statistieken is erg tijdrovend. Vervolgens moet het cijfermateriaal historisch-kritisch worden beoordeeld en geïnterpreteerd. Iedere telling of statistiek van de negentiende eeuw en van de eerste helft van de twintigste eeuw heeft zijn eigen kenmerken, fouten en gebreken. ‘Gedrukt’ wil niet altijd zeggen ‘correct, nauwkeurig en ac-

curaat'. De negentiende-eeuwse tellingen zijn vaak enkel in het Frans opgesteld en bevatten vakjargon. Een adequate vertaling voor specifieke termen is geen evidentie. Tot slot is het noodzakelijk om op het gedigitaliseerde basismateriaal diverse rekenkundige bewerkingen toe te passen. Pas daarna is het mogelijk om bepaalde kenmerken, evoluties, crises... te beschrijven en te analyseren.

Vandaar dat er initiatieven zijn om het *onderzoek op basis van en de ontsluiting van de statistieken* van elkaar los te koppelen. Het project 'Vlaanderen in de overheidsstatistiek', een samenwerking tussen Universiteit Gent en het Algemeen Rijksarchief, is een recente poging om het archivalisch materiaal van het NIS te ontsluiten. Het opsporen, inventariseren en ontsluiten van het archiefmateriaal van de statistieken en tellingen tot 1961 was de basisdoelstelling.

Twee andere initiatieven – niet aan het project verbonden – zijn cruciaal voor de herwaardering van statistieken op lokaal niveau. Om de cijferreeksen correct te interpreteren, is er ten eerste kennis nodig over de territoriale indeling van het land en het institutionele kader waarin de statistieken ontstaan. In 2000 verscheen het bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden.⁶ In het repertorium zijn ook de officiële uitslagen van de volkstellingen opgenomen.

Ten tweede is er inzicht nodig in de waarnemings-eenheden, de telcriteria (wat wordt geteld en wat niet) en de nomenclaturen (het classificatiesysteem) uit de statistieken. De inventarissen van onuitgegeven documenten van de handels- en nijverheidstellingen van 1930, 1937 en 1947, opgesteld door Jeroen Buntinx (2002-2003), helpen de lokale onderzoeker al een eind op weg.⁷

De complexiteit van de overheidstellingen blijkt duidelijk aan de hand van het project *Sociaal-economische streekstudie van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen*.⁸ Die regio evolueerde vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw van een uitgesproken agrarisch gebied tot een regio met een erg divers industrieel karakter. De economische metamorfose zorgde in tal van domeinen voor verschuivingen: de infrastructurele ontwikkeling nam een hoge vlucht en het demografische profiel van de streek wijzigde. Naast de herinrichting van het landschap kende de opkomst van nijverheden ook sociale implicaties.

Het agrarische en industriële erfgoed maakt ontegensprekelijk deel uit van het toeristische profiel van de streek, maar miste tot voor kort betrouwbaar cijfermateriaal voor een bepaalde periode, gemeente of nijverheid om de historische fundamenten van het cultuurtoeristisch verhaal te verstevigen. Het Centrum Agrarische Geschiedenis maakte daarom in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen een toegankelijke databank met een exhaustieve verzameling statistisch materiaal. Erfgoedwerkers kunnen deze gebruiken bij de ontsluiting van het industriële streekverleden. De resultaten zijn samengevat in een uitgebreid onderzoeksrapport: B. Demasure, *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970)*, (Leuven, 2011). Op basis daarvan verscheen het boek: B. Demasure, *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen*, (Brugge, 2012).⁹ Alle cijfers zijn beschikbaar via een dvd bij de publicatie.

ECONOMISCHE EN SOCIALE TELLING VAN 1937											
Gemeente: <u>Lichtervelde</u>											
Adm. nr.: <u>Rooslaere</u>											
Code	Oprichtingen		Bedrijven		Hulpkr.		Werklieden		Totaal		
	sonder personeel	met personeel	M	V	M	V	M	V	M	V	
Aantal ^{bedrijfs} -bedrijven met tewerkgesteld personeel											
01/001		1						1		1	
01/002		1						1		1	
01/003		2						2		2	
01/004		2						4		4	
01/005		2						5	1	5	1
01/006		1						2		2	
01/007		1						1		1	
01/008		2						2		2	
01/009		1						1		1	
01/010		1			1			2		2	
01/011		2			2			2		4	
01/012		3	1					4		4	
01/013		1			1			1		1	
01/014		1						1		1	
01/015		1						1		1	
01/016		1						1	1	2	1
01/017		1						1	1	2	1
01/018		1						1	1	2	1

Door het gebruik van een gedetailleerd classificatiesysteem is de interpretatie van statistieken soms een moeilijke klus. Bron: Algemeen Rijksarchief, *Economische en Sociale Telling 1937*, 294, Lichtervelde.

Tabel 1: Thematische statistieken met informatie op gemeentelijk niveau (centraal bewaard) (1830-1970)

Population. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1849.
Population. Recensement général (31 décembre 1856), Brussel, 1861.
Population. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1870.
Population. Recensement général (31 décembre 1880), Brussel, 1884.
Population. Recensement général (31 décembre 1890), Brussel, 1893.
Population. Recensement général (31 décembre 1900), Brussel, 1903.
Population. Recensement général (31 décembre 1910), Brussel, 1912-1916.
Population. Recensement général (31 décembre 1920), Brussel, 1925-1926.
Population. Recensement général (31 décembre 1930), Brussel, 1936-1938.
Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling (31 december 1947), Brussel, 1949-1954.
Volkstelling (31 december 1961), Brussel, 1967.
Volkstelling (31 december 1970), Brussel, 1976.
Mouvement (de la population) et de l'état civil, Brussel, 1842 e.v.
Bevolkingsstatistieken (Loop van de bevolking der gemeenten), Brussel, 1954 e.v.
Agriculture. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1850.
Agriculture. Recensement général (31 décembre 1856), Brussel, 1860.
Agriculture. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1871.
Agriculture. Recensement général de 1880, Brussel, 1885.
Agriculture. Recensement général de 1895, Brussel, 1893-1900.
Agriculture. Recensement général de 1910, Brussel, 1913-1920.
Agriculture. Recensement général de 1929, Brussel, niet uitgegeven.
Algemene landbouwtelling van 1950, Brussel, 1953-1954.
Algemene landbouwtelling van 1959, Brussel, 1964.
Land- en Tuinbouwtelling op 15 mei..., Brussel, 1941 e.v.
Industrie. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1851.
Industrie. Recensement de 1880, Brussel, 1887.
Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896), 1900-1902.
Recensement de l'industrie et du commerce (31 décembre 1910), Brussel, 1913-1921.
Recensement de l'industrie et du commerce (31 décembre 1930), niet gepubliceerd.
Economische en Sociale Telling, 27 februari 1937, Brussel, s.d.
Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling (31 december 1947), Brussel, 1949-1954.
Handels- en nijverheidstelling (31 december 1961), Brussel, 1967.
Handels- en nijverheidstelling (31 december 1970), Brussel, 1976.
Verkeersongevallen op de openbare weg met doden of gewonden, Brussel, 1927 e.v.
Compte de l'administration de la justice civile en Belgique. Années judiciaires (1832-1843), Brussel, 1837 e.v.
Compte de l'administration de la justice criminelle en Belgique. Années judiciaires (1831-1843), Brussel, 1835 e.v.
Statistique judiciaire de la Belgique, Brussel, 1898 e.v.
Exposé de la situation du royaume 1840-1850, Brussel, 1852; 1851-1860, Brussel, 1865; 1861-1875, Brussel, 1885; 1876-1900, Brussel, 1912.
Annuaire Statistique, Brussel, 1870, e.v.

Bron: Gebaseerd en aanvulling op: Bracke en Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting*, 11-12.

2. Een historische statistiek uitgelicht: de industrietellingen

Overzicht

De belangrijkste en – ondanks alles – meest coherente bron om de regionaal-sectorale economische verdeling na te gaan zijn de industrie- of nijverheidstellingen. De streekstudie over Midden- en Zuid-West-Vlaanderen is hoofdzakelijk gebaseerd op de industrietellingen van het NIS omdat zij de enige continue reeks bronnen zijn waar informatie op het niveau van de verschillende industrietakken en op gemeentelijk vlak terug te vinden is.¹⁰ Niet iedere telling is even gedetailleerd en verloopt volgens dezelfde methodologie, maar is toch voldoende om deze bron als uitgangspunt te nemen. In tabel 2 lijsten we alle indicatoren op waar op gemeentelijk niveau informatie terug te vinden is.

De tellingen uit 1896, 1910, 1930, 1937 en 1947 zijn een momentopname en in dat opzicht gelijkend. De timing van de industrietellingen komt jammer genoeg niet steeds overeen met de keerpunten van de Belgische economie. De teldata zijn niet gelijk (februari, oktober, december) zodat een reeks van niet-corrigeerbare seizoensinvloeden meespeelt. Veel seizoenswerkers, bouwvakkers en mensen werkzaam in nijverheden afhankelijk van de landbouw blijven zo buiten de telling. In vergelijking met andere bronnen schat econoom historicus Erik Buyst dat de onderschatting in de industrietelling van 31 december 1910 in de glas- en bouwnijverheid oploopt tot 20%.¹¹ In de negentiende eeuw veranderen arbeiders echter vaak van werk of combineren ze verschillende beroepen. Bijvoorbeeld: in de oogstperiode werkt men bij de boeren op het land, in de winter zit men thuis te weven en in het voorjaar is men in de bouwnijverheid actief. Dat fenomeen heet *multiple job holding* en is niet in de tellingen te onderscheiden.

In de gepubliceerde tellingen staan diverse rekenfouten. Omdat voor de oudste industrietellingen de originele archiefdocumenten niet meer beschikbaar zijn, kan men slechts vaststellen dat het totaal van de arrondissementen niet steeds overeenstemt met het provinciale cijfer. De fouten worden niet verbeterd aangezien niet duidelijk is welke cijfers fout zijn. In de praktijk zijn deze fouten evenwel verwaarloosbaar. Bij iedere telling ontbreken bedrijven door verschillende omstandigheden (bijvoorbeeld bedrijven die op het moment van de tel-

ling verhuizen), gebeurt het dat inrichtingshoofden de verkeerde formulieren invullen, dat afdelingen vergeten een telkaart aan te vragen enzovoort. Bovendien zijn er ook gevallen waar gewoonweg verkeerde informatie wordt gegeven.

De volks- en landbouwtellingen zijn onlosmakelijk met de industrietellingen verbonden. De eerste volkstelling van 31 december 1846 is zeer gedetailleerd met zelfs resultaten per straat. Iedereen die aan het hoofd van een huishouden staat, krijgt een gestandaardiseerde vragenlijst. Er zijn twee verschillende uitgangspunten. Enerzijds telt men de feitelijke bevolking (*population de fait*): dat zijn de mensen die op het moment van de telling in de gemeente aanwezig zijn (zonder rekening te houden met hun gewone verblijfplaats). Anderzijds bekijkt men ook de wettelijke bevolking (*population de droit*), of al de mensen die hun verblijfplaats ('domicilie') in de gemeente hebben. Gelijktijdig met de volkstelling wordt in 1846 een eerste landbouwtelling uitgevoerd met informatie per gemeente. Heel wat zaken worden gerecenseerd: de agrarische bevolking, dagloonarbeid (in dagen), bedrijfsstructuur volgens exploitatiestatuu, opbrengst en areaal van elk gewas, teelten, naoogsten, veestapel, zaai- en/of plantgoed per hectare, verkoop- en pacht prijzen van de landbouwgronden enzovoort.

De algemene handels- en nijverheidstelling van 1970 is de laatste telling waarbij het mogelijk is om voor elke onafhankelijke gemeente cijfers te vinden. Na de gemeentefusies in de loop van de jaren 1970 worden de statistieken op een andere manier opgesteld. De gegevens van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ) zijn vanaf dan de eenvoudigste bron voor socio-economisch onderzoek op lokaal vlak. Voor (recente) statistieken per gemeente verwijzen we naar www.lokalestatistieken.be.

Tabel 2: Informatie op gemeentelijk niveau in de industrietellingen

	1846	1880	1896	1910	1930	1937	1947	1961	1970
Actieve bevolking (per sector)	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Totale personeelsbestand (per geslacht)		x	x	x	x	x	x	x	x
Gemiddeld aantal werknemers		x							
Bedrijfsleiders (per geslacht)	x	x	x	x	x		x	x	x
Bedienden (per geslacht)		x		x	x		x	x	x
Arbeiders (per geslacht)	x	x	x	x	x		x	x	x
Werklozen (per geslacht)			x	x		x			
Meewerk. familieleden (per geslacht)			x	x					
Leerjongens		x						x	x
Huisnijverheid (per functie en per geslacht)			x	x	x				
Bijberoepen (per geslacht)				x					
Arbeidersgezinnen			x						
Totaal aantal			x						
Samenlevingsvorm			x						
Beroep gezinshoofd			x						
Samenstelling			x						
Lonen (in BEF)	x		x			x	x		
Arbeiders (per loonklasse, per geslacht)	x		x						
Pendelaars (volgens woongemeente)				x					
Bedienden/arbeiders in industrie (per geslacht)				x					
Bedienden/arbeiders in handel (per geslacht)				x					
Bedrijven (per sector)		x	x	x	x	x	x	x	x
Totaal		x	x	x	x	x	x	x	x
Actieve bedrijven			x	x	x	x			
Bedrijfsafdelingen			x						x
Bedrijven volgens eigendomsstructuur		x							x
Bedrijfsinfrastructuur (per sector)	x	x	x	x	x				
Energiebron/aandrijfkracht (pk, per soort)	x	x	x	x	x				
Productie (per sector)		x							
Aard/hoeveelheid/waarde		x							

Opmerking: voor 1880: totale personeelsbestand NIET per geslacht
 Gebaseerd op: Bracke en Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting*, 22-24.

Vergelijkbaarheid van de tellingen

De industrietellingen van 1846, 1896, 1910 en 1930 zijn onderling goed vergelijkbaar. De verschillen mogen echter niet genegeerd worden. De huisnijverheid en transportsector worden in 1846 niet opgelijst terwijl in 1896, 1910 en 1930 dat wel gebeurt. In 1846 peilt de administratie naar de gemiddelde activiteitsgraad over een heel jaar terwijl in 1896 en 1910-1930 de situatie op respectievelijk 31 oktober en 31 december wordt geteld. Bij een vergelijking tussen 1846 en 1896 wordt de huisnijverheid en de transportsector bij voorkeur buiten beschouwing gelaten. De tewerkstellingscijfers in 1846 duiden trouwens minima aan. In 1896, 1910 en 1930 is het fiscaal regime gewijzigd, zodat ondernemers minder schrik hebben om het juiste aantal werknemers aan te geven.

De nijverheidstelling van 1937 is nagenoeg identiek met die van 1947: ‘vergelijkbaarheidsproblemen zijn grotendeels, zo niet uitsluitend detailproblemen’, aldus historicus Guido De Brabander.¹² Wanneer deze tellingen vergeleken worden met deze van vóór de Eerste Wereldoorlog zijn er twee aandachtspunten. Ten eerste is er een verschil in classificatie. In 1896/1910 publiceert het NIS het aantal inrichtingshoofden terwijl in 1937/1947 het aantal inrichtingen op zich wordt beschouwd. Openbaar vervoer maakt deel uit van een aparte, minder gedetailleerde statistiek. Een tweede probleem betreft de definitie van de helpers en ambachten. Het is onduidelijk of de meewerkende familieleden (onbezoldigd) al dan niet in de telling zijn opgenomen. Niet alleen voor de industrietellingen, ook bij de beroepentellingen zorgt deze laatste categorie voor problemen.

Tot slot is een ‘fabrikant’ of ‘bedrijfsleider’ in 1910 iemand anders dan een ‘inrichtingshoofd’ in 1947 of 1970. Hoewel elke term slaat op ‘iemand die aan het hoofd van een onderneming staat’, zijn dit geen synoniemen. In 1910 maakte de ‘bedrijfsleider’ immers in grote mate zijn producten zelf terwijl in 1970 een bedrijfsleider zich vooral bezig houdt met management, productiebeleid en commerciële activiteiten. Ook de benamingen in 1896 van ‘niet-arbeider’ en ‘arbeider’ zijn dubbelzinnig. De term ‘niet-arbeider’ is enkel een benaming om het hogere kader te scheiden van de gewone werkmensen. De ‘niet-arbeider’ staat wel degelijk zelf in voor een deel van de productie. Uiteraard is dit na 1945 minder het geval.

Samenstelling van een databank

Voor de sociaal-economische streekstudie werden de gegevens van de uitgegeven tellingen vóór de Eerste Wereldoorlog (1846, 1880, 1896 en 1910) zo volledig mogelijk overgenomen. De onuitgegeven telling van 1930 raadpleegden we in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De uitgegeven tellingen vanaf het interbellum (1937, 1947, 1961 en 1970) stellen een bijzonder probleem. Hoewel sommige volumes heel uitgebreid zijn, en ze ook gegevens tot op het lokale niveau bevatten, is het onmogelijk om voor elke gemeente informatie op subsectoraal niveau te vinden. De uitgegeven gemeentelijke cijfers van 1961 en 1970 zijn enkel volgens de industriële hoofdgroepen ingedeeld. Dit zorgt ervoor dat het onmogelijk is om te vergelijken met de voorafgaande periode, althans niet op detailniveau. Daarom worden de cijfers voor de gemeenten op subsectoraal niveau onderzocht in het Algemeen Rijksarchief. De onuitgegeven cijfers zijn gedetailleerder en sluiten beter aan bij de NACE-BEL-structuur die we hanteren (zie verder).

De gemeentelijke cijfers fungeren als fundament voor het regionale onderzoek. Onnauwkeurigheden in de cijfers worden door andere onnauwkeurigheden opgeheven zodat onderschatting en overschatting elkaar enigszins compenseren. Een eerste opmerking is: hoe de onvolkomenheden in de tellingen zelf corrigeren? Sommige cijfers zijn zeer onwaarschijnlijk en vertekenen het beeld. Typefouten kunnen niet worden gecorrigeerd.¹³ Een tweede aandachtspunt is ongetwijfeld hoe de ontbrekende gegevens (1846-1896) best gereconstrueerd worden? Wat met de ontbrekende huisnijverheid tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw? Want: *‘there is a blind spot of half a century, precisely during the period that the industrial revolution in Belgium reached its maturity phase’*.¹⁴ Er kan gebruik gemaakt worden van bevolkingsregisters (peilt naar beroep, is ook niet altijd volledig en is heel arbeidsintensief), patentlijsten, registers van de zogenaamde ‘werkmansboekjes’ en de dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven om de cijfers aan te vullen of te corrigeren.¹⁵

III — FLANDRE OCCIDENTALE. — 124 —
TABIEAU A.
 Nombre, personnel et force motrice des entreprises et divisions d'entreprises.
 N. B. — Dans ce tableau, on a précisé, entre autres choses, les divisions industrielles des entreprises qui se regroupent plus tard.

EXPLOITATIONS INDUSTRIELLES ou MÉTIER.	COMMUNES	NOMBRE DE PERSONNES OCCUPÉES EN MOYENNE PAR ANNEE	INDUSTRIE		MÉTIER		TOTAL	
			Nombre	Force motrice	Nombre	Force motrice	Nombre	Force motrice
INDUSTRIES DU BOIS ET DE L'AMEUBLEMENT — Fabrication des meubles (sauf...)								
Bois								
Meubles								
Autres								

De industrietelling van 1896 bevat gedetailleerde gegevens over de economische realiteit.

Bron: Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896), 124.

Verwerking van het cijfermateriaal

Om lijn te krijgen in de diverse subsectoren en om gegevens met elkaar te vergelijken doorheen de tijd, maken we gebruik van een eenduidig classificatiesysteem. We opteren om te werken met de NACE-BEL 2008. De NACE-code is een Europese cijfercode die toegekend wordt aan een bepaalde klasse van economische activiteiten en is bedoeld als hulpmiddel bij het opstellen van statistieken.¹⁶ De NACE-BEL 2008 is de Belgische indeling, met extra rubrieken en niveaus, afgeleid van de Europese NACE Rev 2. Vaak werken onderzoekers enkel met de hoofdgroepen (afdelingen) en hebben ze geen zicht op de onderliggende structuren. De sociaal-economische streekstudie doet dat wel. Door die methode wordt in de diepte gewerkt, wat het onderzoek uiteraard verrijkt.

Maar elke structuur of indeling brengt ook moeilijkheden met zich mee. Bedrijven en instellingen oefenen immers verschillende activiteiten uit die niet noodzakelijk binnen dezelfde groep of afdeling thuishoren. Er wordt in de hedendaagse statistiek per bedrijf of instelling slechts één NACE-code toegekend. Men gaat uit van de hoofdactiviteit, dit is de activiteit die het meest bijdraagt aan de totale toegevoegde waarde van het bedrijf of de instelling. Sommige subsectoren krijgen (vanuit historisch oogpunt) soms een opmerkelijke classificatie in de tellingen. Bepaalde industrietakken evolueren, omdat de activiteit of grondstof wijzigt. Scheepsbouw wordt bijvoorbeeld lang ingedeeld bij de hout- en meubelnijverheid terwijl deze nu volledig bij de metaalsector wordt gerekend. Schoenmakers en

zadelmakers worden nu als ambachtelijke activiteiten beschouwd terwijl in de negentiende eeuw deze nijverheden net zo industrieel zijn als de overige lederverwerkende nijverheden.

Het is zinloos om de hedendaagse classificatie naar de letter te volgen. Een functionele interpretatie in product- of grondstofoptiek is relevanter.¹⁷ In enkele gevallen – bij een beperkt aantal werknemers of een marginale subsector – wordt gekozen voor een indeling naar grondstof. Bij de tellingen van de negentiende eeuw is dat evenwel niet altijd eenvoudig. Het is onmogelijk om elk conflict per subsector en per telling gedetailleerd te beschrijven, inclusief de verantwoording van de gekozen oplossing. De verdwenen of geëvolueerde bedrijfstakken veronderstellen een specifieke methodologie. Voor de oudste tellingen gaan we daarom uit van een grondstoffeninterpretatie. Grondstoffen bepalen meestal het bedrijfstype en de organisatie van de productie. Als men deze visie volgt, dan komt men tot een homogener afbakening dan wanneer men enkel zou uitgaan van een functionele productorientatie voor alle tellingen.

3. Casus op microniveau: de meubelnijverheid in Izegem

De mogelijkheden van de industrietellingen worden duidelijk aan de hand van een concrete casestudy. Daarvoor onderzoeken we de werkgelegenheid in één bepaalde sector in één bepaalde gemeente. We kiezen ervoor om de meubelnijverheid in Izegem uit te lichten. De meubelsector in Izegem kent een spectaculaire opkomst, bloei en verval tijdens de twintigste eeuw.¹⁸ Op een bepaald moment (1970) is de stad – die vooral bekend staat voor zijn schoenen- en borstelnijverheid – even het belangrijkste meubelproductiecentrum van het land. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is het aantal Izegemse meubelbedrijven door verschillende omstandigheden tot een minimum herleid.

Aan de hand van de industrietellingen is het mogelijk om de werkgelegenheid van de Izegemse meubelnijverheid te reconstrueren. Tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog blijft de tewerkstelling in de sector relatief beperkt. Hoewel de eerste kiemen zichtbaar zijn, kenmerkt de sector zich door kleinschaligheid. Omdat we de evolutie willen weten van het huidige Izegem, gaan we op

zoek naar de cijfers van zowel Izegem, Emelgem als Kachtem.

De industrietelling van 1846 registreert in hoofdgemeente slechts twee fabrikanten, zonder arbeiders of meewerkend personeel. Volgens een telling uit de Hollandse periode echter zijn er in 1819 al vier ondernemingen met samen zes werknemers. Deze bedrijfjes zijn sterk ambachtelijk gestructureerd. De telling van 1846 vertoont dus een lichte onderschatting. De meubelnijverheid ontbreekt volledig in de weinig betrouwbare telling van 1880. In 1896 zijn er zeven bedrijfjes met een gezamenlijke werkgelegenheid van 20 werknemers. Tijdens de negentiende eeuw kent de sector met andere woorden amper een structurele wijziging. Een andere bron, de Izegemse kiezerslijst, bevestigt de geringe werkgelegenheid in de meubelsector op het einde van de negentiende eeuw. Slechts twee meubelfabrikanten worden opgenomen in de kiezerslijsten van 1890. Het cijnskiesstelsel is evenwel nog in gebruik.

De toenemende specialisatie en mechanisatie – van bijvoorbeeld tafelpoten – doet de werkgelegenheid in de meubelnijverheid bloeien.

Bron: Clarysse A., Vier generaties kunstmeubelmakers Clarysse 1860-1998, onuitgegeven beeldschermpresentatie, Izegem, 2011.

Tussen de jaren 1910 en 1930 komt daar verandering in. De werkgelegenheid groeit van 15 naar 139 personeelsleden of een stijging van 89%. Zowel het aantal bedrijven als het aantal arbeiders neemt toe. Ondanks de crisis van de jaren 1930 zet de trend zich verder. De Izegemse meubelsector gaat er op vooruit terwijl de globale Belgische meubelindustrie het zeer moeilijk heeft. Tussen 1930 en 1937 is de werkgelegenheid in de bedrijven verdubbeld. Het aantal bedrijven blijft status-quo. De Izegemse kieslijsten ondersteunen de cijfers van de industrie-

tellingen voor de periode van het interbellum. De kiezerslijst van 1922 registreert 17 meubelmakers, 2 meubelmakerbazen en 10 meubelmakersgasten. Op hetzelfde moment zijn er zo'n zestigtal timmerlui ingeschreven in de Izegemse kiezerslijst. De kiezerslijst van 1936 tot slot registreert 15 meubelfabrikanten- en bazen, 55 meubelmakers en 6 meubelmakersgasten. Uiteraard komen ook arbeiders uit de omliggende gemeenten in Izegem werken.

De tewerkstelling in de Izegemse meubelsector blijft tijdens de oorlogsperiode stijgen. In 1947 zijn er 440 werknemers en bedrijfsleiders verspreid over 24 ondernemingen. Tussen 1910 en 1947 is de werkgelegenheid in de Izegemse meubelindustrie met 97% toegenomen, een opvallend groeicijfer. Het aandeel van de sector in de totale industriële werkgelegenheid neemt evenredig toe. Daar waar de meubelindustrie in 1910 een nagenoeg onbestaand aandeel inneemt van 0,2%, is dat in 1947 gegroeid tot 6,4%. De sector is daarmee de vierde van de stad, na de schoenen, borstels en textiel. Tijdens de analyse van de cijfers valt op dat er in de Izegemse meubelindustrie amper thuiswerkers zijn. Uitgezonderd enkele stoelenmakers gebeurt alle arbeid in het atelier. Dit staat in schril contrast met de werknemers van de borstel- en schoenennijverheid.

De Izegemse meubelsector kent haar grootste bloeiperiode wat betreft werkgelegenheid in de periode 1945-1975. Concreet neemt de tewerkstelling in de meubelbedrijven toe met zo'n duizend arbeidsplaatsen in de periode 1947-1970 (tabel 4). De eerste decennia kennen de sterkste groeifase. In de periode 1947-1961 stijgt de tewerkstelling met 51,7% terwijl de periode 1961-1970 een toename van 42,5% ziet. De meubelnijverheid is hoofdzakelijk geconcentreerd in Izegem en Emelgem. In Kachtem verschaft de sector amper een tiental mensen werk. Het aandeel van de meubelnijverheid in de totale Izegemse industriële werkgelegenheid neemt stelselmatig toe in het derde kwart van de twintigste eeuw. In 1970 is 16,2% van alle Izegemse werknemers tewerkgesteld in een meubelbedrijf. Het contrast met het cijfer van 1896 (amper 0,5%) kan niet groter zijn. Het aantal Izegemse meubelbedrijven kent een andere evolutie. Sinds 1947 schommelt dat aantal steeds tussen twintig en dertig. Het aantal gemiddeld aantal werknemers per bedrijf stijgt bijgevolg van 18 (1947) via 32 (1961) naar 72 (1970). Uiteraard krikken enkele meubelbedrijven met veel werknemers de cijfers op.

Tabel 3: Werkgelegenheid (WG) in de meubelnijverheid in Groot-Izegem (1896-1947)

	1896	1910	1930	1937	1947
Fabrikanten	7	5	22	(21)	37
Bedienden		0	2	7	18
Helpers	13	1	2	5	2
Arbeiders		9	113	277	383
Totaal WG	20	15	139	310	440
“Bedrijven”	7	5	20	21	24
Aandeel WG meubel in totaal IWG Izegem in %	0,5	0,2	1,8	5,6	6,4
Aandeel meubelbedrijven in totaal “bedrijven” Izegem in %	0,3	0,1	1,1	6,1	5,8

Bron: database CAG gebaseerd op IT 1896, IT 1910, IT 1930, EST 1937 en HNT 1947

Opmerkingen:

- In bovenstaande tabel zijn de werkgelegenheid in het atelier samengerekend met de thuisarbeid. Tot en met 1930 worden de eenmansbedrijfjes als een aparte entiteit beschouwd. Vandaar het hoge aantal ‘bedrijven’ tot de jaren 1930.

- De telling van 1937 geeft op het lokaal vlak geen aanduiding van het aantal fabrikanten of bedrijfsleiders. Het cijfer voor het aantal ondernemingen wordt hiervoor gebruikt. Het aantal inrichtingen is bijna een één-op-één relatie met het aantal patronen.

Tabel 4: Werkgelegenheid (WG) in de meubelnijverheid in Groot-Izegem (1947-1970)

		1947	1961	1970
Werkgelegenheid	Emelgem	77	151	1429
	Izegem	356	664	
	Kachtem	7	13	11
	Totaal	440	828	1440
Totaal industriële werkgelegenheid Groot-Izegem		6914	8803	8865
Aantal bedrijven	Emelgem	4	7	18
	Izegem	17	16	
	Kachtem	3	3	2
	Totaal	24	26	20
Totaal aantal industriële bedrijven Groot-Izegem		417	327	316
Aandeel WG meubel in totaal IWG Groot-Izegem in %		6,4	9,4	16,2
Aandeel meubelbedrijven in totaal bedrijven Groot-Izegem in %		5,8	8,0	6,3

Bron: database CAG gebaseerd op HNT 1947, HNT 1961 en HNT 1970

Opmerkingen:

- Nagenoeg alle Izegemse bedrijven laten zich registreren als fabrikant van houten meubelen. De productie van metalen meubelen is niet in het overzicht opgenomen.

- Voor HNT 1961 worden meubelschrijnwerkerij en meubelmakerij samen geregistreerd. Het is niet mogelijk om enkel de meubelbedrijven af te zonderen. Dit geeft een lichte vertekening van de cijfers.

- In 1965 fuseert Emelgem met Izegem zodat vanaf dan geen afzonderlijke gemeentelijke gegevens meer bestaan.

Voor de cijfers van de werkgelegenheid na 1970 zijn we fragmentarisch ingelicht. In 1980 werken er in de Izegemse meubelindustrie 1.296 arbeiders en bedienden, verspreid over 28 ondernemingen. Werkgelegenheidscijfers worden trouwens steeds meer regionaal en provinciaal beschouwd. Tijdens de jaren 1990 gaat het steil bergaf met de sector onder andere door de concurrentie met de voormalige Oostbloklanden. In 2000 tellen de overblijvende Izegemse meubelfabrieken 560 werknemers. Eind 2012 zijn dat er nog een 100-tal.

4. Conclusie

In dit artikel raken we hoofdzakelijk de knelpunten aan in verband met het gebruik van historische statistieken voor lokaal economisch onderzoek. Dat neemt niet weg dat er heel wat troeven en kansen zijn. De microstudie over de Izegemse meubelnij-

verheid is daarvan getuige. Wanneer de gegevens van de tellingen worden verwerkt, ontstaat een interessant inzicht in de evolutie van een bepaalde sector in een bepaalde gemeente. Het is mogelijk om op detailniveau vergelijkingen te trekken tussen verschillende (deel)gemeenten. Ook onderbelichte sectoren zoals de bouwnijverheid, chemische industrie, agro-voeding en grafische industrie kunnen het onderwerp vormen van een deelstudie. Uiteraard vertellen cijfers niet alles. Kwalitatief onderzoek aan de hand van archieffondsen, dagboeken en kranten blijft noodzakelijk. Gecombineerd verstevigen ze per definitie de lokale studies.

Brecht Demasure
Projectmedewerker CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

- 1 Bracke N. en Vanhaute E., *Opsporing en ontsluiting van Historische Statistieken in België (1800-1960)*, haalbaarheidsrapport Federaal Wetenschapsbeleid, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2005 (www.belspo.be/belspo/home/publ/publ/_ostc/agora/ragoraopsporing_nl.pdf). Vóór het ontstaan van België zijn er al statistische initiatieven door de Fransen en de Nederlanders. De telling van het jaar IV (1796) bevat bijvoorbeeld beroepsgegevens op gemeentelijk niveau.
- 2 In 2003 wordt het NIS omgevormd tot de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI).
- 3 Bracke en Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting*, 3.
- 4 We verwijzen naar het onderzoek van Guido De Brabander: De Brabander G., *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis – Bijdragen, 97), Brussel, 1984.
- 5 Bracke en Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting*, 5.
- 6 Vrielinck S., *De territoriale indeling van België (1795-1963): bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk)*, met de officiële uitslagen van de volkstellingen, 3 dln., Leuven, 2000.
- 7 Buntinx J., *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de statistiek: handels- en nijverheidstelling van 1930: neerlegging 2001 (registers)* (Algemeen Rijksarchief, Inventarissen, 329), Brussel, 2002. Buntinx J., *Nationaal instituut voor de statistiek. Inventaris van het archief van de economische en sociale telling van 1937 en vergelijkend onderzoek met de gepubliceerde resultaten* (Algemeen Rijksarchief, Inventarissen, 345), Brussel, 2003. Buntinx J., *Nationaal instituut voor de statistiek. Inventaris van het archief van de handels- en nijverheidstelling van 1947 en vergelijkend onderzoek met de gepubliceerde resultaten* (Algemeen Rijksarchief, Inventarissen, 346), Brussel, 2003.
- 8 Dit project liep in 2010-2011 en werd uitgevoerd door het Centrum Agrarische Geschiedenis, in opdracht van de provincie West-Vlaanderen, Erfgoedcel Kortrijk, Erfgoedcel TERF, Overleg Cultuur Regio Kortrijk, Toerisme Leiestreek, RESOC Midden-West-Vlaanderen en RESOC Zuid-West-Vlaanderen.
- 9 Demasure B., *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970)*, Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2011. Online raadpleegbaar via: www.cagnet.be/files/RAPPORT_SES_MZWVL.pdf. Demasure B., *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen* (Erfgoedgidsen Provincie West-Vlaanderen, 4), Brugge, 2012.
- 10 Voor een gedetailleerd overzicht van de overheidstellingen, zie: Demasure, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, 19-45.
- 11 Buyst E., *Changes in the occupational structure of 19th-century Belgium: sources, methods and first results*, paper INCHOS Conference, University of Cambridge, 29-31 July 2009, Leuven, 2009, 7.
- 12 De Brabander, *De regionaal-sectoriële verdeling*, 161-162.
- 13 Bijvoorbeeld in de industrietelling van 1910: bij de subsector 'weven van wol' staat Waregem ingedeeld bij het arr. Roeselare. Hoe wordt dit nu het best geïnterpreteerd? Bedoelt men Waregem bij het arr. Kortrijk met de cijfers die erbij horen of Waregem bij het arr. Kortrijk met de cijfers die erboven staan (dat dus enkel de gemeenten gewisseld zijn) of een gemeente van het arr. Roeselare (die eventueel ook op '-gem' eindigt)?
- 14 Buyst, *Changes in the occupational structure*, 3.
- 15 Zie bijvoorbeeld: Marin M. en Mestdagh J., *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek. Een analyse aan de hand van 1ste klasse vergunningen in het Provinciaal Archief West-Vlaanderen, 1863-1970*, Gent, 2010.
- 16 NACE staat voor 'Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne'. Volledig te raadplegen op: *NACE-BEL 2008*, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2009 (http://statbel.fgov.be/nl/binaries/NACEBEL2008_n%5B1%5D_tcm325-65642.pdf).
- 17 De Brabander, *De regionaal-sectoriële verdeling*, 250.
- 18 Voor meer informatie zie: Demasure B., *Bewerkt hout. De geschiedenis van de meubelnijverheid in Izegem, Onuitgegeven eindwerk stadsgids Izegem*, [Izegem,] 2013.

Een bewogen geschiedenis: Het archief van het bestuur der gemeentewegen

De wegen in onze omgeving lijken op het eerste zicht misschien niet uit te nodigen om er een onderzoek aan te wijden, maar schijn bedriegt. Via het verhaal van de wegen krijgt men een idee over hoe woonkernen groeien, kan men zien hoe men omgaat met open ruimte, hoe handelstransport mogelijk wordt gemaakt enzovoort. In het Rijksarchief bevindt zich het archief van het voormalig Bestuur der Gemeentewegen. In dit artikel willen we nagaan hoe we de informatie kunnen gebruiken voor lokaal onderzoek.

Langs Vlaamse wegen: een brok geschiedenis

Het lokale wegen- en waternet in België kende in de 19de eeuw en in de eerste helft van de 20ste eeuw een indrukwekkende uitbreiding, parallel met de bevolkingsgroei, de ontwikkeling van de economie en het daaraan gekoppelde groeiende verkeer. Deze uitbreiding moest echter in goede banen worden geleid. In dat kader vaardigde de nationale overheid al in de jaren 1840 een aantal wetten uit.

De nationale bevoegdheden inzake de lokale wegen werden vastgelegd door volgende wetteksten:

- de Gemeentewet van 30 maart 1836
- de wet betreffende de buurtwegen (*Voirie Vicinale*) van 10 april 1841
- de wet betreffende het toezicht op de stadswegen (*Voirie Urbaine*) van 1 februari 1844
- De reglementering op de watering¹ (*Wateringues*), de openbare besturen die waakten over de lokale waterhuishouding, werd ingevoerd met het Koninklijk Besluit van 9 december 1847 en werd gaandeweg van toepassing in het hele land.
- De wet van 7 mei 1877 regelde dan weer de bevoegdheden inzake de onbevaarbare waterlopen (*Cours d'eau*) en zou pas worden geactualiseerd in 1967.

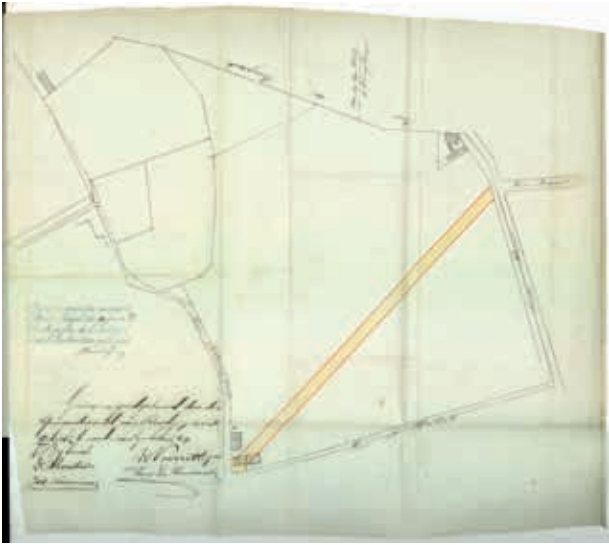
De Gemeentewet van 1836 bepaalde dat beslissingen van de gemeenteraad over de afbakening van de grote wegen en de algemene rooiplannen van steden of bebouwde kommen voor advies aan de Bestendige Deputatie voorgelegd moesten worden vooraleer de koning deze kon goedkeuren. Diezelfde verplichting gold voor de aanleg, verbreding en de opheffing van bestaande straten.

Wetten uit 1841 en 1844 verdeelden de wegen in verschillende categorieën. Enerzijds waren er de grote wegen of wegen van groot verkeer (*grande voirie*) met bijvoorbeeld rijkswegen en provinciale wegen. Anderzijds waren er kleine wegen (*petite voirie*) met de buurtwegen, de stadswegen en de gemeentewegen.

Voor de erkenning en aanleg van buurtwegen en paden volstond de goedkeuring door de Bestendige Deputatie. De in 1841 uitgevaardigde wet op de buurtwegen verplichtte de gemeenten bovendien om een Atlas van de Buurtwegen op te stellen en voor goedkeuring aan de Bestendige Deputatie voor te leggen. De Atlas der Buurtwegen geeft per gemeente alle wegen en buurtwegen op, voorziet hen van een nummer en vormt zo een inventaris van alle openbare en private wegen. Bij buurtwegen heb je een onderverdeling in de buurtweg en de voetweg. Deze laatste waren smalle paden op het platteland die vooral door voetgangers (en later ook fietsers) werden gebruikt.

Stadswegen waren alle straten, stegen, doorgangen en doodlopende stegen die op de openbare weg uitkwamen in de steden of in de bebouwde kom van landelijke gemeenten met meer dan 2.000 inwoners. De wet van 1 februari 1844 betreffende het toezicht op de stadswegen voerde een eenvoudiger procedure in: voor de aanleg van stadswegen volstond enkel de goedkeuring van de gemeenteraad, al was hoger beroep wel mogelijk. De grens van 2.000 inwoners zou afgeschaft worden in 1897, waardoor alle gemeenten voortaan de straten in

hun bebouwde kom bij de categorie stadswegen konden laten indelen.

Kaart bij een Koninklijk Besluit uit 1887 betreffende de aanleg van wegen in de gemeente Berchem (eerste fase).

©Algemeen Rijksarchief

Gemeentewegen waren tot slot alle door de gemeente beheerde wegen die niet als buurt- of stadsweg geklasseerd waren. Het onderscheid tussen gemeentewegen en buurtwegen wordt nog steeds gemaakt, de categorie van de stadswegen daarentegen werd opgeheven door de Stedenbouwwet van 29 maart 1962.

Met het Koninklijk Besluit van 1847 werd de reglementering van de wateringen uitgewerkt. De goedkeuring van de nationale overheid was voortaan vereist voor de afbakening van hun grondgebied, hun huishoudelijk reglement, de benoeming van de leden van het dagelijks bestuur en, tot slot, voor de aanleg, wijziging of afschaffing van afwaterings- of irrigatiekanalen.

Voor de waterlopen werd een onderscheid gemaakt tussen de bevaarbare waterwegen (die onder de hoger vermelde categorie van de grote wegen vielen) en de 'niet-bevaarbare en niet-vlotbare' waterlopen. Voor de lokale waterlopen bepaalde de wet van 7 mei 1877 dan weer dat de provincies in samenwerking met de gemeenten een overzicht moesten opstellen van alle onbevaarbare waterlopen en dat de Bestendige Deputatie deze diende te laten vaststellen door de koning: dit was de wettelijke grondslag voor de opmaak van de atlanten van de onbevaarbare waterlopen. Volgens diezelfde wet kon bij de koning beroep aangetekend worden

tegen beslissingen van de Bestendige Deputatie met betrekking tot de verdeling van de kosten voor onderhouds- en verbeteringswerken onder de eigenaars van de oevers en de fabrikanten of andere gebruikers. Hetzelfde gold voor beslissingen van inzake de oprichting of wijziging van molens, fabrieken, bruggen, sluizen, versperringen en keerdammen.

Voorts zou de wetgever in de tweede helft van de 19de eeuw en het eerste decennium van de 20ste eeuw proberen om met behulp van toelagen de aanleg en verbetering van de lokale wegen en waterlopen te stimuleren. Vanaf 1841 werden er kredieten in de begroting ingeschreven voor subsidies waarmee de nationale overheid de gemeenten tot actie probeerde aan te sporen. Later werden gelijkaardige gewone en buitengewone kredieten gereserveerd voor toelagen voor buurtwegen, hygiënewerken en waterlopen.

In 1847, enkele jaren na de uitvaardiging van de voornaamste wetgeving, werd bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een dienst opgericht die het beleid inzake de lokale wegen (en de onbevaarbare waterlopen) moest coördineren, zowel qua toezicht als qua subsidiëring. Deze dienst, die aanvankelijk de schijnbaar onbeduidende naam *3e Bureau: Voirie Communale* droeg, beheerde de dossiers en stelde de desbetreffende Koninklijke Besluiten op. De dienst kreeg in 1929 de naam van Algemeen Bestuur der Gemeentewegen. Ook het ministerie waaronder de dienst ressorteerde, wijzigde: eerst het Ministerie van Landbouw; later het Ministerie van Openbare Werken. Als gevolg van de staatshervorming van 1980 werd de administratie opgeheven. Tijdens zijn bestaan had de dienst ook 28 jaar toezicht op (een deel van) de wateringen.

Het archief van het bestuur der gemeentewegen: inhoud en lacunes

Tot zover het historisch kader in een notendop. Het geïnventariseerde archief dat door het Algemeen Rijksarchief wordt bewaard, neemt zijn aanvang in 1848 en eindigt in 1939, met nog enkele fragmentarische stukken uit de jaren 1940-1944. De kern van het archief bestaat uit verschillende reeksen ingebonden Koninklijke Besluiten met betrekking tot de buurtwegen, stadswegen, waterlopen en wateringen in het hele land. De Koninklijke Besluiten kunnen vanuit een ruimer perspectief worden bestudeerd om de evolutie in de groei van het Belgische wegen- en waterloppennet in kaart te brengen

en de rol van lokale, provinciale en nationale overheden hierin te traceren. Vanzelfsprekend kunnen de besluiten ook gebruikt worden om een weg of bepaald gebied te onderzoeken.

Chronologisch ingebonden Koninklijke Besluiten.

Vooraan in elke band is doorgaans een overzichtslijst opgenomen, waarin per Koninklijk Besluit het volgnummer in de band, het volgordenummer van het dossier, de datum van het besluit, de aanduiding van de desbetreffende gemeente en provincie en, tot slot, een korte inhoud wordt vermeld. Voor de subsidiebesluiten vermeldt de lijst het volgnummer van het besluit, de datum van het besluit, de begunstigde instantie, de verleende subsidie en de reden van de subsidiëring. Deze besluiten zijn vaak vergezeld van kaarten en van uittreksels uit notulen van de gemeenteraad en/of de bestendige deputatie.

Gelet op de enorme aantallen besluiten is het weinig verrassend dat de nummering af en toe ontbreekt of hier en daar lacunes, overlappingsen en aanvullingen met bis of B vertoont. De Koninklijke Besluiten lopen enkel over de jaren 1848-1939. Oudere besluiten met betrekking tot de gemeentewegen uit de periode 1836-1845 zijn terug te vinden in een ander geïnventariseerd archiefbestand van het Ministerie van Binnenlandse Zaken met betrekking tot provincie- en gemeentezaken.² Meer recente zijn ongetwijfeld te vinden bij de diensten voor stedenbouw en ruimtelijke ordening van de verschillende gewesten. De gewestelijke diensten die bevoegd zijn voor het landbouw- en/of natuurbeleid zullen dan weer gelijkaardige archiefbestanden bewaren met betrekking tot de waterlopen en de wateringen.

Inhoudelijk kunnen de besluiten op een zeer groot aantal onderwerpen betrekking hebben:

- ingrepen in het wegennetwerk (zoals de aanleg, rechttrekking, verplaatsing, verbreding, vernauwing en afschaffing van straten, de vervreemding van wegoverschotten, rooilijnplannen, onteigeningen, enz.)
- de heffing van tollens en doorgangsrechten
- de heffing van extra gemeentelijke belastingen
- de uitkering van subsidies aan gemeenten voor verbeteringswerken en saneringswerken via gewone of buitengewone kredieten
- de goedkeuring van wijzigingen aan de provinciale reglementen inzake de buurtwegen
- de uitbreiding van de wet op de stadswegen tot (een gedeelte van) het grondgebied van een gemeente
- enzovoort

Daarnaast zijn er ook (veelal latere) besluiten terug te vinden met betrekking tot de onbevaarbare waterlopen en de wateringen. Voor de onbevaarbare waterlopen hebben deze hoofdzakelijk betrekking op de goedkeuring van de provinciale reglementen en verbeteringswerken. Voor de wateringen slaan de besluiten onder meer op de goedkeuring van de oprichting, (de aanpassing van) hun begrenzing, hun huishoudelijk reglement en de benoeming van de dagelijkse besturen.

Kaart bij een Koninklijk Besluit uit 1887 betreffende de aanleg van wegen in de gemeente Berchem (latere fase). © Algemeen Rijksarchief

Het archiefbestand telt echter ook een aantal belangrijke lacunes. Zo zijn er geen Koninklijke Besluiten bewaard gebleven van januari 1846 tot maart 1848, van januari tot april 1852 en van februari tot

begin april 1906. Even ernstig is het verlies van de indicateurs - registers waarin de belangrijkste gegevens genoteerd werden en zo opzoekingen mogelijk maakten - uit de periode 1848-1903. De vanaf 1903 bewaard gebleven indicateurs voor de stadswegen vormen de toegang op de besluiten tot de jaren 1930. Een gerichte opzoeking doen in andere reeksen zal bij gebrek aan een overzichtsinstrument echter veel meer tijd vergen. Vandaar dat in het volgende onderdeel een zoekstrategie wordt aangeraaden.

Raadpleging van het archief

Elke onderzoeker werkt bij de raadpleging van het archief best in een viertal stappen.

1. Hoe kom je de datum van de gezochte koninklijke besluiten te weten?

Wanneer je nog geen idee hebt van de datum van een of meerdere besluiten, is de raadpleging van de chronologisch ingebonden besluiten uit de periode vóór 1903 (en voor de buurtwegen vóór 1913) bij gebrek aan indicateurs niet evident. Een alternatief bestaat erin om de relevante data van de besluiten te achterhalen via de semestriële inhoudstafels van het Belgisch Staatsblad onder de hoofding *Voirie - Wegen(is)*, *Voirie Urbaine - Stadswegen(is)*, *Voirie Vicinale - Buurtwegen(is)*, *Plans d'alignement - Rooilijnplannen - Cours d'eau - Waterlopen* en/of *Wateringues - Wateringen*. Het is nog maar de vraag of alle besluiten in het Belgisch Staatsblad wel verschenen zijn. Ook via andere bronnen kan men de data achterhalen. Zo vind je vast aanwijzingen in het gemeentearchief of publicaties van heemkundige kringen.

Sinds een paar jaar bestaat er een eenvoudiger oplossing voor dit probleem. De afgelopen jaren hebben alle Vlaamse provincies hun exemplaar van de Atlas der Buurtwegen uit de jaren 1840 gedigitaliseerd, gekoppeld aan hun geografisch informatiesysteem (GIS) en online voor raadpleging ter beschikking gesteld.³ Ook de Atlassen van de Onbevaarbare Waterlopen van 1877 werden al grotendeels ingescand.⁴ Op de provincie Limburg na, kan men via de digitale atlassen voor een gemeente of een stuk grondgebied de wijzigingen opsporen die mettertijd werden aangebracht. Deze wijzigingen vermelden de data van de Koninklijke Besluiten: aan de hand van die precieze gegevens kan je gericht gaan zoeken in de reeksen van het voormalig Bestuur der Gemeentewegen. Via de Atlassen der Buurtwegen kan je ook indirect nagaan

tot welke categorie een weg behoort. Vergeet daarbij niet dat de wetgever tot 1897 een onderscheid maakte tussen buurtwegen en stadswegen in functie van het inwonersaantal van een gemeente (meer of minder dan 2000).

Vind de Atlas der Buurtwegen voor jouw provincie via:

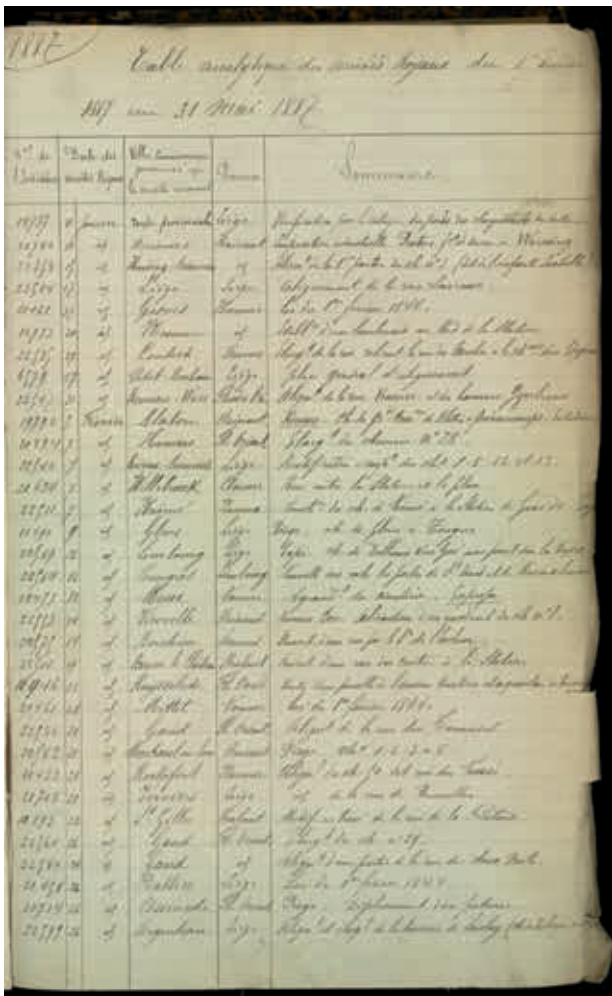
- Antwerpen: www.provant.be/bestuur/grondgebied/gis
- Limburg: www.gis.limburg.be
- Oost-Vlaanderen: www.gisoost.be
- Vlaams-Brabant: www.gdi.vlaamsbrabant.be
- West-Vlaanderen: www.giswest.be

2. Zoeken in de inhoudstafels

Van zodra de datum van een Koninklijk Besluit bekend is, levert het zoekwerk in de reeksen besluiten in principe geen problemen op. In 2013 werden de originele en zeer gedetailleerde inhoudstafels op deze besluiten gedigitaliseerd en online beschikbaar gesteld op de website van het Rijksarchief. Om de digitale beelden te raadplegen, is enkel een kosteloze registratie vereist. De beelden zelf kunnen worden teruggevonden via het zoekwoord 'gemeentewegen' in de algemene zoekrobot 'zoeken in archieven'.

We willen de onderzoeker toch een aantal praktische wenken meegeven. De besluiten uit de 19de eeuw zijn doorgaans allemaal in het Frans opgesteld: pas na de invoering van de wetgeving op het gebruik van talen in bestuurszaken (vanaf 1893) zijn de besluiten afhankelijk van de regio opgesteld in het Frans of het Nederlands. Dit betekent uiteraard ook dat de namen van Vlaamse steden en gemeenten in de inhoudstafels van elke band verfranst zijn tot 1893, wat vaak wijzigingen in de spelling van de plaatsnaam met zich meebrengt.

Een gelijkaardige bemerking geldt voor de notering van de data in de inhoudstafels. Vaak zijn de namen van de maanden september tot december afgekort: *7bre* betekent in dat geval september, *8bre* staat voor oktober, *9bre* slaat op november en *10bre* betekent december. Sommige besluiten hebben betrekking op wijzigingen aan de buurt- of stadswegen in meerdere gemeenten. In dat geval vermeldt de inhoudstafel van de band doorgaans

In elke band treft men een overzichtlijst van de Koninklijke Besluiten aan. © Algemeen Rijksarchief

niet de naam van alle gemeentes, maar *Pl. Com.*, een afkorting die staat voor *plusieurs communes* of ‘meerdere gemeenten’. Men mag zich dus niet laten verwarren door deze notatie: de datum van het besluit kan wat dat betreft uitsluitsel geven. Tenslotte dient men er rekening mee te houden dat huidige straatnamen niet altijd in de inhoudstafels worden vermeld. Voor buurtwegen wordt bijvoorbeeld vaak verwezen naar het nummer dat ze in de Atlas der Buurtwegen gekregen hebben.

3. Raadpleging

Wie de juiste referentie heeft gevonden van de datum en het volgnummer van het desbetreffende besluit, heeft de keuze. Een eerste mogelijkheid is zelf een bezoek brengen aan de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief in Brussel en er het desbetreffende inventarisnummer aanvragen. Vervolgens kunnen de stukken gefotografeerd worden of op aanvraag door het Rijksarchief gescand worden. Een tweede mogelijkheid is het inventarisnummer

en het volgnummer en datum van het Koninklijk Besluit doorgeven aan het Algemeen Rijksarchief via het e-mailadres algemeen.rijksarchief@arch.be, met de vraag deze te laten inscannen. Hou er in beide gevallen wel rekening mee dat de besluiten en kaarten zijn ingebonden, wat ervoor kan zorgen dat een reproductie langer dan normaal op zich laat wachten en wegens afwijkende formaten hogere kosten met zich mee kan brengen.

4. Bijkomend onderzoek

Eens men de nodige Koninklijke Besluiten heeft gevonden met betrekking tot de lokale (water)wegeninfrastructuur, bestaat de mogelijkheid om het onderzoek verder uit te diepen aan de hand van bijkomend bronnenmateriaal. De onderzoeker moet immers voor ogen houden dat de besluiten slechts een tussenstadium vormen in een lange procedure en dat dus zowel de voorafgaande als de daaropvolgende stadia onduidelijk zijn. Zowel in de archieven van de gemeenten, de wateringeng als de provincies zullen in principe de briefwisseling, de nota's, de afschriften van de Koninklijke Besluiten en hun bijlagen terug te vinden zijn, aangezien de verschillende wettelijke procedures in regel voorschreven dat de lokale instantie een aanvraag moest indienen en de Bestendige Deputatie van de provincie advies diende te verlenen. Bijgevolg bevinden zich heel wat dossiers betreffende wijzigingen aan buurt- en stadswegen in provinciale archieven.

Voor stadswegen bevindt er zich in een kleine reeks dossiers in het archief van het Bestuur der Gemeentewegen meer informatie. Deze dossiers kunnen uiteraard al (iets) meer inzicht bieden in de context van een beperkt aantal besluiten: zij bevatten briefwisseling met gemeenten en de provincies, afschriften van de besluiten en uittreksels uit de beraadslagingen van de gemeente- en/of provincieraad.

Geert Leloup
Assistent, Algemeen Rijksarchief.
Afdeling Toezicht en Advies

Filip Strubbe
Attaché, Algemeen Rijksarchief.
Afdeling Hedendaagse Archieven

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

COSEMANS A. en LAVALLEYE J., *Inventaire des archives de l'Administration du Waterstaat (1814-1830), d'archives du Ministère des Travaux publics (administration des Ponts et Chaussées) et des fonds Concessions de chemins de fer (etc.) et Chemins de fer vicinaux. Inventaris van het archief "Waterstaat" (1814-1830), van het archief van het Ministerie van Openbare Werken (beheer van Bruggen en Wegen) en van de fondsen Concessies van Spoorwegen (enz.) en Buurtspoorwegen*, Brussel, 1975.

HUYS E. en VANDERMAESEN M., *Polders en wateringen in maritiem Vlaanderen*, Brussel, 2000.

VAN DUYSE D., *Koninklijke Besluiten m.b.t. ons buurtwegennet (1848-1860)*, licentiaats-verhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1988.

VANNIEUWENHUYSE J. (red.), *In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen 1800-heden*, Brugge, 2005.

VANNIEUWENHUYSE J., *In kaart gebracht. de Provincie West-Vlaanderen en het beheer van de onbevaarbare waterlopen, 1800-heden*, Brugge, 2001.

YANTE Y.-M., *De atlassen van de buurtwegen (ca. 1841-1845), een miskend cartografisch patrimonium, in: Het tijdschrift van het Gemeentekrediet*, XXXIX, 1996.

- 1 Het verschil tussen polders en wateringen schuilt in het feit dat polders gelegen zijn binnen de polderzone en gronden omvatten die door indijking zijn veroverd op de zee of op aan het getij onderhevige rivieren, terwijl wateringen gelegen zijn in overige gebieden, veelal een stroomgebied van een rivier, of een gedeelte daarvan.
- 2 MARÉCHAL G., *Ministerie van Binnenlandse Zaken. Overzicht van Koninklijke Besluiten neergelegd door het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Provincie- en gemeentezaken, burgerwacht en militie, benoemingen)*, Brussel, 2003.
- 3 Zie ook de bijdrage over de digitalisering van de atlassen in: VANNIEUWENHUYSE J. (red.), *In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen 1800-heden*, Brugge, 2005.
- 4 Geïnteresseerden dienen er echter rekening mee te houden dat krachtens de bepalingen van de Archiefwet de provincies (verplicht) en de gemeenten (optioneel) hun archieven op termijn overbrengen naar het Rijksarchief en dat deze dus mogelijk in de leesalen van deze instelling geraadpleegd kunnen worden. Zo worden de dossiers van de voormalige provincie Brabant inzake de buurt- en stadswegen momenteel al in het Rijksarchief te Anderlecht bewaard.

Parochieverslagen over de Eerste Wereldoorlog

Een goudader voor lokale geschiedschrijving

Honderd jaar na het begin van de Eerste Wereldoorlog worden ontelbare grote en kleine projecten gelanceerd die de geschiedenis van die oorlog evoceren. Nu de laatste generatie rechtstreekse getuigen bijna helemaal is uitgestorven, zijn verhalende bronnen die tijdens of vlak na de oorlog tot stand kwamen voor historici van cruciaal belang. Persoonlijke notities en dagboeken uiteraard, maar ook bronnen die laten zien hoe de oorlog vier jaar lang het leven in dorpen en steden ontworptte. Als spilfiguren in de lokale gemeenschappen van toen waren de pastoors bevoorrechte waarnemers om verslag te doen over de impact van die oorlog op het dagelijks leven in hun parochies. Wat zij over de oorlogsjaren neerschreven is zonder meer een belangrijke bron voor wie aan de slag wil met de geschiedenis van zijn dorp of stad tijdens de *Groote Oorlog*.

Kardinaal Joseph-Désiré Mercier ©
Aartsbisschoppelijk
Archief Mechelen

Een oorlogskardinaal

De parochieverslagen over de Eerste Wereldoorlog kwamen tot stand in een heel specifieke context. Wie ze als bron wil gebruiken heeft enige kennis nodig over de achtergrond waartegen ze tot stand kwamen en de motieven waarmee ze werden geschreven. Dat is nodig om valkuilen te vermijden bij het interpreteren ervan. Alvorens in te gaan op de inhoud van de verslagen zal daarom eerst de ontstaansgeschiedenis ervan worden toegelicht.

De man die de aanzet gaf tot het ontstaan van een herinneringscultuur in België na het einde van de Eerste Wereldoorlog was kardinaal Joseph-Désiré Mercier, aartsbisschop van Mechelen. Dat was niet toevallig. Terwijl de Belgische regering was uitgeweken naar Le Havre en koning Albert met zijn leger achter de IJzer lag, was Mercier de enige gezagdrager die de hele oorlog door in bezet België bleef. Vanuit het aartsbisschoppelijk paleis in Mechelen belichaamde hij het morele verzet van *poor little Belgium* tegen Duitsland. In zijn herderlijke brieven, waaronder de beroemde kerstbrief van december 1914, appelleerde hij aan het door de Duitse bezetting opgewekte Belgisch patriotisme en plaatste dat binnen een religieus kader. Een goed gelovige moest ook een goed patriot zijn en omgekeerd (zie kadertekst 1). Die koppeling tussen religie en patriotisme bepaalde de koers die Mercier de hele oorlog door aanhield. Hij schaarde zich daarmee resoluut aan de zijde van de Entente-mogendheden Frankrijk, Engeland en Rusland.

1.

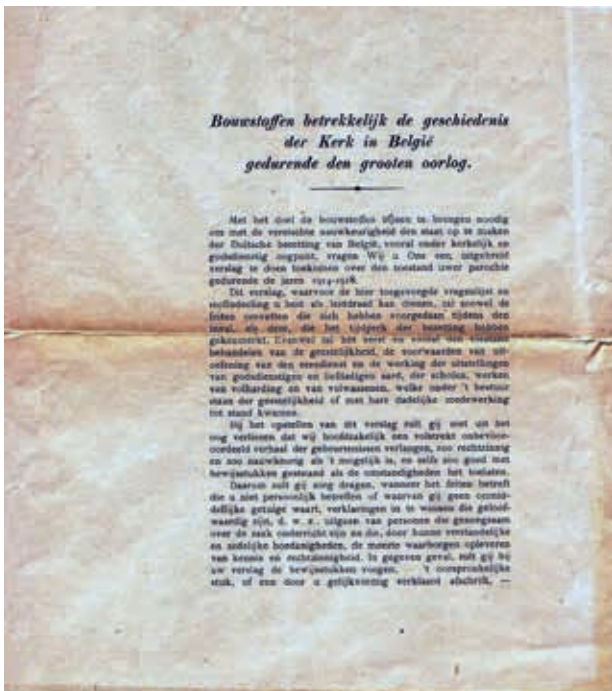
‘Onze heilige godsdienst maakt van de vaderlandsliefde eenen plicht: er is geen volmaakt christen of hij is ook een volmaakt vaderlander.’

Uit: Kardinaal Mercier, herderlijke brief *Vaderlandsliefde en Standvastige Lijdzzaamheid*, 1914

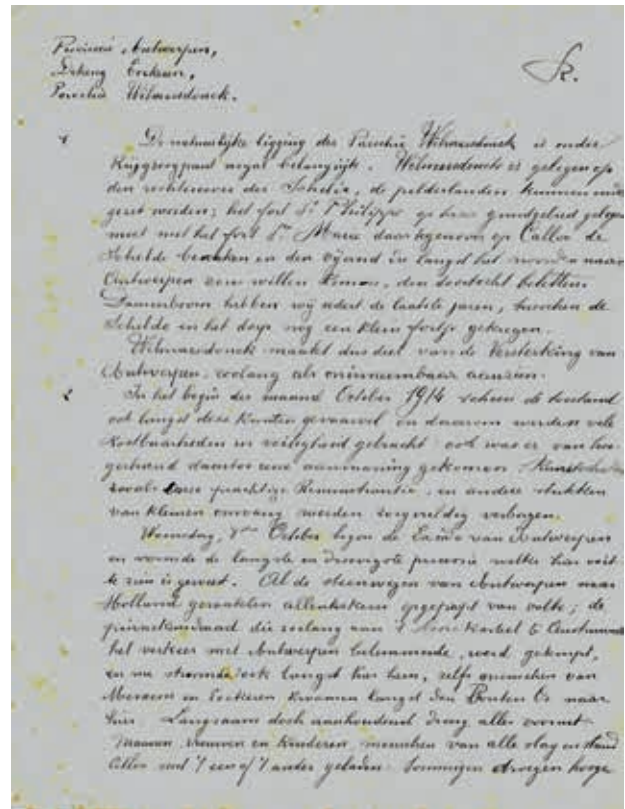
Voor de geallieerde propaganda was de Belgische kardinaal een gedroomde figuur om de onverzettelijkheid te verzinnebeelden van het dappere kleine België, onschuldig slachtoffer van de brutale Duitse agressie. Het maakte van Mercier na de oorlog een ware cultfiguur, in Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten bewonderd en bejubeld als een van de grote oorlogshelden.

Herinnering of propaganda?

Le Grand Cardinal liet het zich graag welgevalen en was slim genoeg om zijn internationaal prestige te verzilveren ten bate van de Belgische kerk. Al in december 1918 richtte hij een interdiocesane commissie op die hij belastte met een drievoudige opdracht: een waarheidsgetrouw relaas brengen van wat zich in België tijdens de oorlogsjaren had afgespeeld, het verankeren van de oorlogsgebeurtenissen in het collectief geheugen en het in de verf zetten van het aandeel van de Belgische kerk in het verzet tegen de Duitse agressor. Die drieledige doelstelling – getuigenis/herinnering/propaganda – moest gestalte krijgen in een prestigieus boek met als titel ‘*Histoire de l’Eglise belge pendant la Grande Guerre (1914-1918)*’. Helemaal in het verlengde van het optreden van Mercier zelf tijdens de oorlog diende dit memorieboek een manifestatie te zijn van godsdienstzin en vaderlandsliefde. Of zoals het in een van de verslagen van de commissie wordt

Eerste bladzijde van de vragenlijst met richtlijnen voor de verslaggeving (1919) © Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen

Eerste pagina van het parochieverslag van Wilmarsdonk (intussen verdwenen polderdorp) door onderpastoor Jan-Baptist Duculombier (1919). © Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen

verwoord: *cette histoire montrera l’action de l’Eglise belge pendant la guerre et gardera le souvenir de son action salutare dans le monde. Elle excitera ainsi les générations futures à l’amour de la patrie et de l’Eglise.*

Een uitgebreide bevraging van de parochiegeestelijkheid was de eerste stap in het realiseren van dit ambitieuze project. In het voorjaar van 1919 kregen de pastoors in alle Belgische bisdommen een vragenlijst toegestuurd die als leidraad moest dienen bij het schrijven van een verslag over wat op hun parochie tijdens de oorlog was gebeurd. De verslagen werden per bisdom ingezameld en moesten het materiaal leveren waarmee het gedenkboek zou worden gestoffeerd. De uitvoering liep echter niet van een leien dakje. Discussies over opzet en indeling van het boek, ontbrekende of zeer onvolledige verslagen, gebrek aan financiële middelen, desinteresse van de bisschoppen (enkel Mercier toonde zich echt betrokken) en werkoverlast van de leden van de commissie zorgden voor praktische problemen en vertraging. Het plotse overlijden in 1922

van de commissievoorzitter, de Leuvense hoogleraar Alfred Cauchie, betekende de doodsteek voor het drie jaar eerder gestarte initiatief. Merciers grootse plan werd nooit officieel afgeblazen maar mondde evenmin uit in de beoogde publicatie.

Inhoud van de verslagen

Het gedrukte enquêteformulier dat de pastoors toegezonden kregen bevatte veertien vragen, waarvan sommige waren onderverdeeld in een aantal deelvragen. De vragenlijst was bedoeld om de informatie zo gestructureerd mogelijk aangeleverd te krijgen met het oog op de latere verwerking ervan. Na een inleidende vraag over de bestuurlijke en de geografische ligging (met het oog op de krijgsverrichtingen!) van de parochie waren de zes eerste vragen gewijd aan de Duitse inval in 1914. De volgende zeven vragen peilden naar verschillende aspecten van het bezettingsregime. Daarbij lag de klemtoon in eerste instantie op de weerslag van de Duitse bezetting op het religieuze leven. Aan bod kwamen onder meer: de evolutie van het aantal kerkgangers en het aantal communies, opeisingen van parochiekerken met het oog op lutherse kerkdiensten voor Duitse soldaten en – zeker niet te verwaarlozen – de ‘openbare zedelijkheid’. Verder dienden de pastoors ook inlichtingen te verschaffen over de verplichte tewerkstelling, de wegvoering van arbeiders naar Duitsland en het lot van politieke gevangenen. Priesters en andere geestelijken die in het leger hadden gediend als aalmoezenier of brancardier, de onder de wapens geroepen soldaten uit de parochie en de namen van de gesneuvelden dienden eveneens te worden opgeleverd. Ten slotte moest ook worden bericht over het einde van de oorlog, de terugtrekking van het Duitse leger en de terugkeer van krijgsgevangenen en politieke gevangenen. In een aantal verslagen bevinden zich getuigenverslagen van parochianen die door de pastoors ter staving aan hun verslag werden toegevoegd.

2.

‘Twee uren sloeg de torenklok toen wij tussen kanonnen en paarden doordrongen met de hulp der soldaten. Welk akelig tafereel! Wat er in mijn binnenste omging dat zal menig een die het gevaar gekend heeft beter gevoelen dan ik het uitdrukken kan: 1914... 19den der oogstmaand, twee uren namiddag! Mijn volk dat weenend zijn dorp verlaat en als een kudde over wegen en velden vlucht: dat heb ik gezien, dat heb ik gehoord, dat heb ik gevoeld; dat

hebt gij mij geleerd ellendige oorlog, plaag der volkeren, overblijfsel der barbaarsheid, door de hebzuchtige en meineedige Duitschers aan mijn onschuldig Vaderland opgedrongen.’
Uit: verslag van Jules Oliviers, pastoor van Werchter, 1919

Aan de pastoors werd gevraagd hun verslag in te sturen uiterlijk tegen paasdag 1919 (20 april). Aan de oproep om de oorlogsgebeurtenissen op hun parochie te boekstaven werd door de parochieclerus in wisselende mate gehoor gegeven. Als voorbeeld nemen we de verslagen uit het aartsbisdom Mechelen. Daar hebben 517 pastoors een verslag ingediend op een totaal van 761 parochies. Dat is een percentage van 68 % of iets meer dan twee parochies op drie. Afhankelijk van de regio en het decanaat bestonden er echter grote verschillen. Van het decanaat Lubbeek in Oost-Brabant zijn voor alle 15 parochies verslagen beschikbaar.

De twee stadsdecanaten van Antwerpen echter, samen goed voor 31 parochies, leverden slechts zes verslagen op.¹ De verslagen uit ‘Vlaamse’ parochies zijn neergeschreven in het Nederlands of het Frans. Dat geldt ook voor verslagen uit Brussel, al heeft het Frans hier wel de overhand. Verslagen uit het Waalse deel van het aartsbisdom (Waals-Brabant) zijn uitsluitend gesteld in het Frans. Sommige pastoors structureerden hun verslag nauwgezet volgens de opgegeven vragenlijst. Anderen maakten er een ‘vrije oefening’ van en penden hun rapport neer naar eigen inzicht.

De lengte van de verslagen is wisselend. Sommige zijn zeer uitgebreid, zoals het verslag over de Sint-Hubertusparochie in Wakkerzeel (decaanaat Haacht), dat bijna 100 pagina’s telt. Andere beperken zich tot één of twee velletjes. Hier en daar stuurde een pastoor een laconiek briefje naar het aartsbisdom met de mededeling dat er tijdens de oorlogsjaren op zijn parochie niets bijzonders was gebeurd. Hedendaagse onderzoekers zijn dus sterk afhankelijk van de ijver van de toenmalige pastoors wanneer ze met het oog op onderzoek over de Eerste Wereldoorlog deze bron aanboren.

3.

‘In de sakristij der parochiekerk hadden zij de brandkas vernield, zich meester gemaakt van een ciborie of hostiekelk en de HH. Hostiën op den vloer neergeworpen. Hier van zijn getuigen de Eerw. Damen Ursulienen van Thildonck, die de HH. Hostiën hebben verzameld.’

Uit: verslag van Jules Oliviers, pastoor van Werchter, 1919

Aan de systematische verslaggeving uit 1919 was in het aartsbisdom Mechelen ook al tijdens de oorlog een moment van rapportering voorafgegaan. Een aantal dekens en pastoors stuurde in het voorjaar van 1915 al een verslag in over het verloop van de eerste oorlogsmaanden in hun parochie of decanaat. Aanleiding daartoe was een rondschrijven van kardinaal Mercier aan de clerus met de vraag hem in te lichten over het voorlezen in de kerken van zijn herderlijke brief *Patriotisme et Endurance – Vaderlandsliefde en Standvastige Lijdzaamheid*. Voor de meeste parochies zijn ook gegevens beschikbaar over de kerkklokken (het jaartal waarin ze gegoten werden, de klokkengieter, peters en meters, opschriften en in een aantal gevallen ook tekeningen). Ook die informatie werd door de pastoors verstrekt op vraag van kardinaal Mercier, toen de vrees bestond dat de Duitsers de klokken zouden opeisen.

4.

‘Gelijk de eerste schrik de mensen naar de kerk joeg, zoo hield hij er hen later van weg. Er waren te veel voorbeelden geweest dat de mensen opgesloten werden in de kerken, daarom durfden velen het niet wagen ’s zondags naar de mis te gaan.’

Uit: verslag van Jacobus De Vel, pastoor van Geel, Sint-Dymphnaparochie, z.d.

Ondanks de wisselende lengte en kwaliteit zijn de bewaard gebleven parochieverslagen globaal genomen een hoogwaardige bron voor de studie van de Eerste Wereldoorlog op lokaal niveau. Ze verschaffen gegevens uit de eerste hand over de dramatische gebeurtenissen tijdens de Duitse inval in augustus 1914 en over het leven in de parochies tijdens de harde bezettingsjaren die erop volgden. De eerste

oorlogsmaanden worden uitgebreid beschreven: de aankomst van de Duitse troepen, het verzet van het Belgisch leger, de vluchtelingenstroom, de represailles tegen de burgerbevolking, plunderingen, opeisingen van paarden, vee en graan, standrechtelijke executies, brandstichtingen, verkrachtingen van meisjes en vrouwen,... de gruwel van de oorlog ontrolt zich als een film voor de ogen van de lezer. Over het geheel genomen besteden de pastoors beduidend meer aandacht aan de Duitse inval en het begin van de oorlog dan aan de bezettingsperiode. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de traumatische impact die de oorlogservaring had op een land dat sinds 1830-31 onafgebroken vrede had gekend en waar nauwelijks nog iemand wist wat oorlog betekende.

Bewaarplaatsen

Zoals hoger gezegd werd de bevraging van de parochieclerus door elk bisdom afzonderlijk georganiseerd. In de praktijk waren de archivariissen van de bisdommen belast met het verzamelen en verwerken van de door de pastoors aangeleverde verslagen. Om de huidige bewaarplaats van de verslagen op het spoor te komen is daarom enige vertrouwdheid vereist met de structuur van de Belgische kerk tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. In 1918 bestonden in België zes bisdommen: de Vlaamse bisdommen Brugge en Gent, de Waalse bisdommen Doornik, Namen en Luik en het tweetalige aartsbisdom Mechelen. De grenzen van de bisdommen vielen min of meer samen met de provinciegrenzen. Enkele bisdommen strekten zich uit over twee of meer provincies. Het aartsbisdom Mechelen omvatte de huidige provincies Vlaams- en Waals-Brabant, de provincie Antwerpen en het huidige Hoofdstedelijk Gewest Brussel. Het bisdom Namen omvatte de provincies Namen en Luxemburg. Het bisdom Luik ten slotte besloeg zowel de gelijknamige provincie als de provincie Limburg.² Behalve het aartsbisdom Mechelen was dus ook het bisdom Luik een tweetalig bisdom. Deze kerkelijke indeling was bepalend voor de bewaarplaats van de parochieverslagen over de Eerste Wereldoorlog: alle verslagen kwamen uiteindelijk terecht in de archieven van het bisdom waartoe de betrokken parochies behoorden. Dat betekent dat de originele verslagen anno 2014 bewaard worden in archiefdepots die over heel België verspreid zijn. Voor Vlaanderen en Brussel bevinden zich verslagen in de bisschoppelijke archieven van Brugge, Gent, Mechelen en – in beperkte mate – Antwerpen.³

De door oorlogsgeweld zwaar geteisterde Onze-Lieve-Vrouwekerk in Mariekerke (Bornem).

© Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen

Voor Franstalig België zijn verslagen terug te vinden in de archieven van het bisdom Luik, het bisdom Namen, het Rijksarchief te Namen en het kathedraalarchief in Doornik.⁴ De tweetaligheid van de bisdommen Luik en Mechelen heeft onder meer tot gevolg dat de verslagen uit Waals-Brabantse parochies bewaard worden in het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen en de verslagen van parochies uit de provincie Limburg in het bisschoppelijk archief te Luik. Voor wie gewend is aan onze hedendaagse federale staatsstructuur lijkt dit misschien wat ingewikkeld of zelfs anachronistisch. In feite is het de simpele toepassing van het in het archiefwezen heilige principe dat archieven dienen bewaard te worden in het archief waarvoor ze oorspronkelijk zijn bestemd (het fameuze ‘bestemmingsbeginsel’).

Onderzoeksmogelijkheden

De verhalen over lokale dorpsgemeenschappen tijdens de Eerste Wereldoorlog vormen een mozaïek aan getuigenissen en feiten die een fascinerend beeld opleveren over de oorlog zoals die zich in België heeft afgespeeld. De verslagen lenen zich bij uitstek tot een microstudie over hoe de oorlog werd beleefd en ondergaan door gewone mensen van honderd jaar geleden. Die culturele geschiedenis van de oorlog is een van de huidige trends in het onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog. De grote troef van de verslagen is dat ze ons unieke eerstelijnsinformatie bieden van ooggetuigen (pastoors en hun parochianen) die de oorlog letterlijk aan den lijve hebben ondervonden. Die informatie is bovendien relatief kort na de feiten opgetekend. De lezer dient er zich echter altijd rekenschap van te geven dat ze geen objectief journalistiek relaas bevatten. Ze zijn integendeel geschreven vanuit

een anti-Duits en een slachtofferperspectief. Daar komen we nog op terug. Hoe dan ook zijn de verslagen bruikbaar vanuit diverse vraagstellingen en onderzoeksstrategieën. Zonder exhaustief te willen zijn sommen we er hieronder een viertal op:

- *Het militaire verhaal* – ofschoon de Duitse militaire veldtocht in België al uitgebreid is gedocumenteerd en beschreven, kunnen de verslagen relevante gegevens bevatten over de gevechtshandelingen in steden en dorpen in augustus en september 1914. Voor militaire historici kunnen ze daarom een waardevolle bron zijn om de al bestaande kennis over het militaire treffen tussen het Duitse en het Belgische leger te verifiëren en te verfijnen.
- *Terreur op de burgerbevolking en herinneringscultuur* – de Duitse inval in België in 1914 is wat dit betreft een van de beruchtste cases uit de oorlogsgeschiedenis. Voor de Belgen behoren de verwoesting van woonkernen, het brutale optreden van de Duitse soldaten en de kwestie van de zogenaamde franc-tireurs in augustus-september 1914 ongetwijfeld tot de meest traumatiserende gebeurtenissen uit de Eerste Wereldoorlog. Het zijn ook deze aspecten van de oorlog die ook vandaag nog het meest aanwezig zijn in het collectief geheugen en de herinnering aan de oorlog kleuren (naast natuurlijk de verhalen over het IJzerfront). De verslagen bieden de mogelijkheid om in te zoomen op wat zich precies in dorpen en steden heeft afgespeeld en lokaal overgeleverde verhalen hieraan te toetsen.
- *De evolutie van de godsdienstigheid* – de pastoorverslaggevers hadden bij uitstek veel aandacht voor het geestelijk welzijn van hun kudde tijdens de bezettingsjaren. Aan de hand van de door hen verstrekte cijfergegevens over het aantal kerkgangers en communicanten en het aantal doopsels en huwelijken kan het religieuze leven in zekere mate worden gekwantificeerd. Hierdoor kunnen significante verschillen in godsdienstigheid tussen stad en platteland of tussen verschillende regio's aan het licht komen.
- *Het genderperspectief* – terwijl veel mannen aan het front zaten of gedeporteerd waren moesten de vrouwen op het thuisfront hun ‘mannelijke’ staan. De parochieverslagen zijn een onvermoede bron om na te gaan in hoeverre de oorlog en de bezetting invloed hadden op de man-vrouwverhoudingen en op verschuivingen in opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Het spreekt voor zich dat niet elk verslag zich even goed leent tot het beantwoorden van deze onderzoeksvragen. Zoals gezegd is de lengte en de kwaliteit van de verslagen wisselend. Een onderzoeker kan er echter ook voor kiezen de hoger genoemde suggesties links te laten liggen en de parochieverslagen – liefst in combinatie met andere bronnen – te gebruiken als een bouwsteen bij het schrijven van een op klassieke leest geschoeide gemeente- of parochiegeschiedenis of voor het reconstrueren van de oorlogsgebeurtenissen in zijn dorp, stad of regio.

© Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen

Valkuilen

Wat de insteek ook moge zijn, het is belangrijk zich niet kritiekloos te laten meeslepen door de soms aangrijpende gebeurtenissen die in de verslagen aan bod komen. De parochieverslagen zijn verhalende bronnen. Daarom is het belangrijk om ze te lezen en te interpreteren met de nodige kritische zin. Niets zo gevaarlijk als een onderzoeker die zonder meer de informatie overneemt die hem door zijn bronnen wordt aangereikt. Hieronder geven we daarom enkele tips om kritisch met het bronnenmateriaal om te gaan:

- Het is vooreerst belangrijk het oorspronkelijke opzet voor ogen te houden van de initiatiefnemer, kardinaal Mercier. Die wilde geen historisch-wetenschappelijke studie publiceren, wel een gedenkboek of *liber memorialis* met de Belgische kerk in een glansrol. De parochieverslagen maakten deel uit van de onmiddellijk na de oorlog op gang komende herinneringscultuur, en die was niet gebaat met klinische objectiviteit. De gruwel en de slachtoffers van de oorlog moesten worden herdacht en afgezet tegen de

positieve rol die de Belgische kerk tijdens de bezettingsjaren had gespeeld.

- De pastoors waren geen oorlogsverslaggevers of historici, wel bevoorrechte getuigen die vanuit een morele gezagspositie schreven over hun parochie en de aan hun zorg toevertrouwde gelovigen. De pastoor van Werchter bijvoorbeeld heeft het in zijn verslag nogal pathetisch over ‘zijn volk’ dat op de vlucht slaat voor de oorlog (zie kadertekst 2-3-4). De pastoors waren dus geen afstandelijke waarnemers, maar betrokken partij en vaak ook slachtoffer. Heel wat pastoors werden in augustus-september 1914 bedreigd, gegijzeld, weggevoerd of zelfs doodgeschoten. Die ervaringen kleurden uiteraard de verslaggeving na de oorlog.
- Niet alle pastoors waren even sterk gemotiveerd om het gevraagde verslag te schrijven. De enen gingen al grondiger tewerk dan de anderen. Sommigen beperkten zich tot het geven van summere antwoorden op de vragenlijst die hen was toegestuurd. De kwaliteit van de verslagen hing ook af van de intellectuele kwaliteiten van hun auteurs.
- Anderzijds: de leden van de interdiocesane commissie – met daarbij een aantal universiteitsprofessoren – streefden naar een zo groot mogelijk objectiviteit. Dat blijkt uit de richtlijnen bij de vragenlijst (kadertekst 6). Dit streven naar objectiviteit kwam vooral tot uiting in de nadruk die werd gelegd op het correct weergeven van de feiten. Elke pastoor moest zijn verslag ook laten valideren en mee ondertekenen door een tweetal betrouwbare getuigen. De commissie had goed begrepen dat een zo groot mogelijke waarheidsgetrouwheid belangrijk was om geloofwaardig te zijn.
- Ook al is het feitenrelaas correct, de verslagen als geheel brengen geen neutraal verhaal maar zijn geschreven vanuit het slachtofferperspectief. Ze kenmerken zich onveranderlijk – en begrijpelijkkerwijs – door een sterk ‘wij’ versus ‘zij’-denken: slachtoffers versus agressors, ‘goede’ Belgen tegen ‘slechte’ Duitsers (zie kaderteksten 2-3-4-5).
- Tot slot: de parochieverslagen zijn bijzonder waardevolle bronnen, maar ze worden best niet als enige bron gebruikt bij het schrijven van een lokale geschiedenis over de Eerste Wereldoorlog. Het verdient daarom aanbeveling de betrouwbaarheid van de parochieverslagen te toetsen aan andere lokale bronnen, bijvoorbeeld uit het gemeentearchief.

5.

‘Zeer Eerwaarde Heer Kanunnik [Laenen],
Op de gestelde vraag of er verminkte krijgsgevangenen uit Duitsland zijn teruggekeerd, heb ik ontkenkend geantwoord, alhoewel Jonkheer van de Werve zeer verminkt is wedergekeerd. Ik heb dit gedaan omdat Jonkheer zelf de oorzaak van zijn ongeluk is geweest met uit den trein te springen. Nu begin ik te denken dat mijn antwoord slecht is en min of meer gunstig voor de Duitschers. Daarom ben ik zoo vrij het zooveel mogelijk te herstellen.’

Correctie bij het parochieverslag van Viersel door pastoor Louis Embrechts, 1919

6.

‘Bij het opstellen van dit verslag zult gij niet uit het oog verliezen dat wij hoofdzakelijk een volstrekt onbevooroordeeld verhaal der gebeurtenissen verlangen, zoo rechtzinnig en zoo nauwkeurig als ’t mogelijk is, en zelfs zoo goed met bewijsstukken gesteund als de omstandigheden het toelaten. Daarom zult gij zorg dragen, wanneer het feiten betreft die u niet persoonlijk treffen of waarvan gij geen onmiddellijke getuige waart, verklaringen in te winnen die geloofwaardig zijn, d.w.z. uitgaan van personen die genoegzaam over de zaak onderrecht zijn en die, door hunne verstandelijke en zedelijke hoedanigheden, de meeste waarborgen opleveren van kennis en rechtzinnigheid.’

Uit: richtlijnen van de interdiocesane commissie aan de pastoors, 1919

Digitaal toegankelijk

De parochieverslagen over de Eerste Wereldoorlog zijn voor lokale historici geen onbekende bron. De afgelopen jaren werden heel wat verslagen uitgegeven. In Vlaanderen werden de verslagen van de parochies uit de provincies Antwerpen en Limburg integraal gepubliceerd. Dat gebeurde ook voor een aantal verslagen van parochies uit Oost-Brabant (zie bibliografie).

De herdenkingsgolf naar aanleiding van 100 jaar Eerste Wereldoorlog is voor heel wat historische

en heemkundige kringen, scholen en/of lokale historici aanleiding om met de parochieverslagen aan de slag te gaan. Inspelend op die hernieuwde belangstelling voor de Grote Oorlog hebben de Belgische bisdommen en het Algemeen Rijksarchief het initiatief genomen om de bewaard gebleven verslagen te digitaliseren. Op die manier zullen ze voor onderzoekers optimaal worden ontsloten en toegankelijk gemaakt. Nadat de verslagen zijn gedigitaliseerd is het bovendien niet langer nodig om de originele documenten in lezing te geven (en te fotokopiëren) waardoor ze kunnen worden gespaard. Dit digitaliseringsproject verhoogt dus de mogelijkheid tot consultering en draagt tegelijk bij tot de conservering van de originele verslagen op de langere termijn. Twee vliegen in één klap, dus.

Het centrum van Duffel na de Duitse beschietingen in 1914. © Aartsbisshoppelijk Archief Mechelen

Het ontsluitingsproject verloopt in fasen. In 2013 werden reeds de verslagen van het aartsbisdom Mechelen en het bisdom Gent gedigitaliseerd. In het voorjaar 2014 zijn de verslagen van het bisdom Luik (met daarbij ook de parochieverslagen uit de provincie Limburg) en het bisdom Brugge aan de beurt. Nadien zullen ook de verslagen van het bisdom Doornik worden gedigitaliseerd. In principe is het de bedoeling om hetzelfde te doen voor de verslagen uit het bisdom Namen. Daar stelt zich echter het probleem dat de verslagen in de jaren na de Eerste Wereldoorlog thematisch werden verknipt. Om ze te kunnen digitaliseren en voor onderzoekers raadpleegbaar te maken zouden de verknipte verslagen eerst in hun originele vorm moeten worden gereconstrueerd. Dat is geen eenvoudige opgave en de toekomst zal moeten uitwijzen of dit haalbaar is. Hoe dan ook wordt met dit digitaliseringsproject een belangrijke stap gezet in het valoriseren en conserveren van deze voor de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in België belangrijke bronnen.

Praktisch: hoe een gedigitaliseerd parochiever- slag terugvinden?

Op de website van het Algemeen Rijksarchief kunt u nagaan welke parochieverlagen nu al gedigitaliseerd zijn. U gaat daarbij als volgt tewerk:

- Op de homepage van de website van het Algemeen Rijksarchief (www.arch.be) klikt u in de linkerkolom onder het kopje 'Onze zoekrobots' op 'Zoeken in archieven'.
- In het zoekveld dat verschijnt, tikt u vervolgens de zoekterm 'oorlogsverslagen' in.
- Op het volgende scherm klikt u onder het kopje 'Archieven' op het gevonden onderzoeksresultaat.
- U krijgt een kopje 'Archief van het Bisdom. Oorlogsverslagen WO I.'. Dit opent zich door erop te klikken.
- Onderaan het scherm ziet u vervolgens de lijst van de zes Belgische bisdommen die in 1914-1918 bestonden. Door op één daarvan te klikken vindt u de lijst van de bewaarde verslagen voor dat specifieke bisdom. Om een parochieverlag terug te vinden dient u te weten tot welk bisdom uw parochie of gemeente tijdens de Eerste Wereldoorlog behoorde.
- De verslagen zijn gerangschikt per gemeente (gemeenten uit 1918) met tussen haakjes de huidige fusiegemeente gevolgd door de naam van de parochie(s):
- Bisdom Gent: Appels [gemeente] (Dendermonde) [fusiegemeente], parochie van Sint-Apollonia.
- Indien van toepassing is na de gemeente ook de deelgemeente of het gehucht vermeld.
- Aartsbisdom Mechelen: Brussegem [gemeente] (Ossel) [deelgemeente] (Merchtem) [fusiegemeente], parochie van Sint-Jan Baptist.
- U kunt vervolgens doorklikken naar de titel van het verslag en de datering ervan.
- In het aartsbisdom Mechelen zijn voor 1915 ook een aantal decanale verslagen opgemaakt door de dekens. Die bevatten informatie over alle

parochies van dat specifieke decanaat en vaak ook over de klokken. Wanneer voor uw parochie geen afzonderlijk verslag bestaat, kunt u in deze decanale verslagen toch wat informatie vinden. Deze verslagen staan gegroepeerd onder de letter 'd' van 'decanaat'.

- Behalve de parochieverlagen is ook een aantal kloosterverslagen en verslagen van kloosterscholen en bisschoppelijke colleges bewaard. U vindt ze eveneens terug in de alfabetische lijst van gemeenten.
- Aartsbisdom Mechelen: Aarschot (Aarschot), Grauwzusters
- Bisdom Gent: Aalst (Aalst), Broeders van de Christelijke Scholen

De lijsten geven voorlopig enkel een overzicht van de bewaarde en gedigitaliseerde verslagen. Zo kunt u nagaan of er voor uw parochie een verslag bestaat. De verslagen uit de lijsten kunt u momenteel nog niet online openen. Ze zijn wel al digitaal te raadplegen in alle leesalen van het Rijksarchief overal in het land. Via het Rijksarchief kan tegen betaling ook een afdruk bekomen worden.

Tegen 30 juni 2014 zullen alle verslagen van Vlaamse gemeenten en parochies gedigitaliseerd zijn.

In de loop van 2014 zullen de gedigitaliseerde verslagen ook online te consulteren zijn via de website van het Algemeen Rijksarchief. De huidige lijsten zijn slechts een tussenstap. Het Algemeen Rijksarchief werkt intussen aan een nieuwe website met een aparte projectpagina over de Eerste Wereldoorlog. Het is dus aan te raden regelmatig de website te consulteren.

Gerrit Vanden Bosch
Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen

Selectieve bibliografie

Tekstedities van de parochieverslagen:

Mertens, Kamiel (ed.), *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, 3 dln., Balen, Studium Generale, 2006-2007.

Minnen, Bart (ed.), 'Wezemaal in de Eerste Wereldoorlog: getuigenissen van de parochiepriesters', in: *Oost-Brabant. 'Heemkundig tijdschrift voor het Hageland en omgeving'*, 43 (2006), p. 28-48.

Van Ermen, Eduard (ed.), *Oorlogsverslagen over Haasrode, Onze-Lieve-Vrouw-Tielt en Sint-Martens-Tielt, Nieuwrode, Wersbeek, Wezemaal, Lubbeek (decaanaat), Sint-Joris-Winge en Rotselaar*, in: *Oost-Brabant. Heemkundig tijdschrift voor het Hageland en Omgeving*, 46 (2009), p. 19-64 en 88-119.

Verhelst, Karel en Van Laere, Raf (eds.), *De Eerste Wereldoorlog in Limburg: verslagen*, 2 dln., Hasselt, 1997.

Studies waarin de parochieverslagen als bron werden gebruikt:

Claeys-Boùuaert, Ferdinandus, *Le diocese de Gand pendant la première occupation allemande (1914-1918)*, Brussel-Wetteren, 1946.

Lipkes, Jeff, *Rehearsals. The German Army in Belgium, August 1914*, Leuven, Leuven University Press, 2007.

Over religie en patriottisme en het ontstaan van de herinneringscultuur na de oorlog:

Dauphin, F., 'L'Eglise belge et la mémoire de la Grande Guerre: le Comité Interdiocésain, 1919-1922', in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, 92 (1997), p. 797-842.

1914-1918. *Le Dieu de la guerre. Religion et patriotisme en Luxembourg belge*, Bastogne, Musée en Piconrue, 2013 (publicatie bij de gelijknamige tentoonstelling).

Archieven en methodologie:

Nath, Giselle en Van Alstein, Maarten, *14-18 van dichtbij. Inspiratiegids voor lokale projecten over de Grote Oorlog*, Leuven, ACCO, 2012.

Vanden Bosch, Gerrit, 'Bronnen over de Eerste Wereldoorlog in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen', in: Tallier, Pierre-Alain en Boijen, Richard (eds.), *België en de Eerste Wereldoorlog. Bronnen – Stand van het onderzoek. Acta van het colloquium van 8 en 9 november 2001*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002.

Vanden Bosch, Hans, Amara, Michael en D'Hooghe, Vanessa, *Archievenoverzicht betreffende de Eerste Wereldoorlog in België*, 2 dln., Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2010.

Algemene context:

De Schaepdrijver, Sophie, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog Amsterdam-Antwerpen*, Atlas, 1997 (heruitgeven in 2013).

1 Het valt natuurlijk niet uit te sluiten dat een aantal verslagen in de loop der jaren verloren is gegaan.

2 Het bisdom Hasselt werd pas opgericht in 1967.

3 Na de (her)oprichting van het bisdom Antwerpen in 1961 zijn een 60-tal verslagen van parochies uit de provincie Antwerpen terechtgekomen in het bisschoppelijk archief te Antwerpen. Het betreft uitsluitend verslagen opgesteld in 1915.

4 Het bisdom Namen droeg aan het eind van de jaren '30 van de vorige eeuw de op het bisdom bewaarde parochieverslagen gedeeltelijk over aan het Rijksarchief te Namen.

Spelen doorheenM de tijd

Vijf derdejaarsstudenten sociaal-cultureel werk aan de Katholieke Hogeschool in Leuven maakten eind vorig jaar in samenwerking met Heemkunde Vlaanderen en de heemkundige kring van Heist-op-den-Berg een handleiding voor een activiteit die erfgoedverenigingen kunnen toepassen in scholen of bij jeugdbewegingen. De opdracht kaderde binnen de opleiding sociaal-cultureel werk in het vak 'Educatief werken'.

Zelf ook een project met studenten ontwikkelen?

Heb je zelf ook een idee dat je zou willen ontwikkelen, maar waarvoor je niet de mensen of expertise hebt? Of ben je op zoek naar een compleet nieuwe invalshoek voor een bepaald aspect van jouw werking? Dan loont het de moeite om eens rond te kijken of er geen scholen in jouw buurt projecten uitwerken onder de vorm van een stage. Je staat dan voor een deel zelf in voor de begeleiding van de studenten. Uiteraard krijgen ze ook ondersteuning vanuit hun school. Het resultaat is vaak verrassend, omdat de studenten over bepaalde competenties en/of ervaringen beschikken die misschien minder vertegenwoordigd zijn in jouw vereniging. Denk maar aan het gebruik van sociale media, internet Doordat ze zich op korte tijd moeten inwerken in de 'geest' van een organisatie, doen ze dikwijls vaststellingen of geven ze insteken die je zelf nooit had kunnen bedenken.

Heb je graag dat Heemkunde Vlaanderen jouw aanvraag mee ondersteunt? Neem dan contact op via consulenten@heemkunde-vlaanderen.be!

Heemkunde Vlaanderen mocht zich vorig jaar gelukkig prijzen: vijf enthousiaste studenten kozen het project van Heemkunde Vlaanderen uit voor hun stageopdracht. Dat Heemkunde Vlaanderen die eer te beurt viel, was niet vanzelfsprekend. Bij de Katholieke Hogeschool dienen immers traditioneel veel verschillende organisaties een aanvraag in

om studenten aan de slag te laten gaan rond een bepaald thema. Aangezien het aantal studenten beperkt is en de studenten bovendien zelf mogen kiezen met welke organisatie ze in zee gaan, bestaat er geen garantie dat jouw project geselecteerd wordt. Uiteindelijk kregen slechts twaalf organisaties effectief een groep studenten toegewezen om een vorming voor hen uit te werken. Een van de twaalf uitverkorenen, was Heemkunde Vlaanderen!

Het project liep gedurende vier maanden, met als hoogtepunt het testmoment waarbij de studenten hun activiteit konden uitproberen bij de doelgroep. Ze moesten een echte projectwerking op poten zetten, waarbij aan elke student een aparte rol toegekend. De taken werden als volgt verdeeld:

- Michiel Brems: communicatie
- Flore Deprez: spellingcontrole en bundelen
- Brecht Theunis: financiën en layout
- Elke van Lent: verslagen
- Jolijn Vandoorne: bronnen

Onbekend maakt onbemind

Het is algemeen geweten dat de heemkundige gemeenschap in Vlaanderen vooral bestaat uit ouderen.¹ Slechts drie procent van de bestuursleden is jonger dan dertig jaar. Om hier een antwoord op te bieden probeert Heemkunde Vlaanderen voortdurend te sensibiliseren en methodes aan te reiken om ook jongere generaties bij activiteiten rond de lokale geschiedenis te betrekken.

'Onbekend maakt onbemind', zegt communicatieverantwoordelijk Michiel Brems. 'De wenselijke situatie die we voor ogen hadden, was om op een subtiele manier interesse te kweken bij jongeren tussen de 16 en 25 jaar oud. Zo zijn ze later misschien sneller geneigd om lid te worden van een heemkundige kring, zonder daarbij expliciet jongeren te gaan ronselen om lid te worden.'

Dat die manier van werken wel degelijk succesvol kan zijn, wisten de studenten uit eigen ondervinding. Hun interesse voor Heemkunde Vlaanderen als projectorganisatie was immers op een gelijkaardige manier gewekt. Wie onze berichtgeving nauwgezet volgt, herinnert zich misschien nog de

aanwezigheid van Heemkunde Vlaanderen op de Herfstontmoeting van Scouts en Gidsen Vlaanderen in september vorig jaar.² Om onze ondersteuning voor het erfgoed van jeugdbewegingen kracht bij te zetten en te sensibiliseren, ontwikkelden we een promostandje onder de vorm van een retrofotostudio.

We werden daar toevallig opgemerkt door Michiel Brems, die vervolgens een overtuigende speech hield tegen zijn medestudenten over onze aanwezigheid op de Herfstontmoeting. Nochtans is de combinatie van jongeren en heemkunde niet eenvoudig. ‘Het woord heemkunde roept, zonder goed te weten waar het voor staat, vaak een associatie op met stoffige boeken over oude stenen en een geur van mottenballen’, zoals de studenten het zelf in hun projectnota verwoorden.

Tijdens de eerste brainstormsessies was *the sky the limit* en al snel werd in de richting van ‘Spelen doorheenM de tijd’ gedacht. ‘We zouden een heuse markt met standjes en vuurkorven organiseren, waarbij er verschillende spelen van vroeger werden aangeboden aan jongeren. De heemkundige kring zou er extra informatie kunnen aanbieden over de geschiedenis van de gemeente, waardoor hun ledenaantal spectaculair de hoogte in zou schieten. De jongeren vonden we wel in de jeugdraad, daar zat volgens ons het ideale testpubliek: jongeren uit alle hoeken van het jeugdwerk. Geen idee was ons zot genoeg.’

In de tussentijd namen de studenten contact op met de Heemkundige Kring Die Swane van Heist-op-den-Berg, aan wie ze hun plannen voorlegden. Dat bleek een bijzonder leerrijke ervaring. ‘Gelukkig zette de heemkundige kring ons netjes met onze voeten op de grond. Volgens hen was dit geen duurzame manier om jongeren met heemkunde te laten

bezig zijn. Bovendien zitten studenten in januari in een examenperiode en zijn ook de weersomstandigheden niet ideaal. En zouden jongeren zich wel interesseren voor spelletjes? Was het thema niet te kinds?’

Na veel overleg werden de oorspronkelijke plannen bijgestuurd. De vorming zou nog steeds als thema ‘spelen’ hebben, maar de doelgroep werd veranderd naar een klasgroep. Tijdens de vorming spelen de jongeren niet gewoon een spel, maar is het de bedoeling om hen ook effectief iets over lokale en algemene geschiedenis bij te brengen. De kracht van de vorming ligt er dan vooral in dat ze ontwikkeld is voor én door jongeren, waardoor de boodschap minder belerend overkomt, maar waarbij de ouderen ook een belangrijke rol spelen.

Spelen doorheenM de tijd

In het project werd gekozen voor vier opeenvolgende, strak afgelijnde tijdsperiodes uit de recente geschiedenis: de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig. Voor elke tijdsperiode gingen de studenten op zoek naar spelletjes die in een bepaalde periode ontstonden en/of populair waren. Elk groepslid mocht zijn eigen tijdsperiode uitwerken waardoor vier totaal verschillende invalshoeken geboden werden.

Doordat het testmoment zou plaatsvinden in een middelbare school, waar de ruimte in een klaslokaal beperkt is, werd gekozen voor ‘hoekenwerk’. Elke hoek werd volgens een bepaald thema ingericht. Telkens was er ook iemand van de heemkundige kring aanwezig om meer uitleg te geven bij de zaken over Heist-op-den-Berg. De heemkundige kring leverde zelf ook fotomateriaal aan.

Na een korte inleiding werden de leerlingen verdeeld over de verschillende hoeken, na tien minuten werd dan doorgeschoven, om alles binnen het tijdsbestek van één lesuur te kunnen laten plaatsvinden. Om de eerste gêne en terughoudendheid bij de leerlingen wat te doorbreken, zorgden de begeleidende studenten ervoor dat ze zelf verkleed waren. Als afsluiter werd aan de jongeren de vraag gesteld wat zij zouden willen dat er binnen vijftig jaar typerend is voor 2014.

Jaren vijftig

In deze hoek wordt gewerkt met een variant op het spel ‘Ganzenbord’, dat erg populair was in de jaren

vijftig. Er werd een groot doek opgesteld met tekeningen, met historische elementen uit die periode, aangevuld met foto's en weetjes uit Heist-op-den-Berg. Als afsluiter konden de jongeren hun hoofd door de gaten in het doek steken om een foto te laten nemen.

Jaren zestig

De jaren zestig worden ingeleid door een man die alles over zijn eigen periode vergeten is. De jongeren moeten via kaartjes in een doos en met behulp van voorwerpen en foto's zelf de tijdsperiode zien te reconstrueren. Hierna mochten de jongeren even spelen met de View-Master en Twister.

Jaren zeventig

Wanneer de jongeren in de jaren zeventig belanden, mogen ze eerst zelf wat rondneuzen tussen spullen die typerend zijn voor deze periode. Hierna wordt gebruik gemaakt van een diaprojector om een aantal foto's te laten zien en kort toe te lichten. Eventueel kan je dit vervangen door een beamer, maar dat vermindert het authentieke gevoel natuurlijk.

Jaren tachtig

In de jaren tachtig wordt gebruik gemaakt van de computer als werkvorm. Na een korte historische schets surfen de leerlingen naar de website van Heemkunde Vlaanderen om vervolgens door te klikken naar de website van de lokale heemkundige kring. Op die website moeten ze dan enkele vragen oplossen met betrekking tot de werking van de kring of de geschiedenis van de gemeente.

De blik van de jongeren was ook voor Heemkunde Vlaanderen bijzonder leerrijk en verfrissend.

Het spanningsveld tussen jongeren en geschiedenis werd scherp gesteld. Om maar één straffe uitspraak te noemen: 'Jongeren willen zo snel mogelijk vooruit, zonder te kijken naar wat hun saaie ouders en grootouders op deze aardkluit hebben uitgespookt. Het zal immers niets te maken hebben gehad met een *dik feestje op de beats van Gunther D.*'³

Nochtans liggen er ook voor erfgoed veel opportuniteiten op het vlak van jongeren. Retro is tegenwoordig hip en door de blik wederzijds een beetje te verruimen, is toenadering tussen en over de generaties heen best mogelijk. Anders gesteld: door als oudere/jongere wat af te wijken van de traditionele paden en open te staan voor nieuwe ervaringen liggen misschien wel mooie samenwerkingen in het verschiet.

Meer weten?

De studenten kregen de kans om de activiteit te testen bij de Heilig Hartscholen in Heist-op-den-Berg. Mits wat kleine aanpassingen aan de methode kan deze bijvoorbeeld ook in een jeugdbeweging worden toegepast. De leerlingen en leerkrachten van de school reageerden alvast positief en lieten zich onderdompelen in de sfeer van de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig.

Uiteraard kan je een dergelijke activiteit naar eigen wens uitbreiden of inkrimpen. De studenten waren met vijf, wat net volstond voor vier hoeken en iemand die het geheel wat coördineert. Maar je kan natuurlijk even goed één periode uitkiezen om rond te werken of het pakket uitbreiden met de jaren veertig, negentig of zelfs de middeleeuwen.

Het volledige document, waar de werkwijze meer in detail wordt besproken, kan je downloaden via onze website. Wil je zelf experimenteren met jongeren of scholen, maar heb je nood aan extra ondersteuning? Neem dan contact op met Heemkunde Vlaanderen via consulenten@heemkunde-vlaanderen.be. Hou ons zeker ook op de hoogte als je zelf aan de slag gaat!

Rob Bartholomees
Consulent Heemkunde Vlaanderen

1 D. Maes, 'Heemkunde in kaart gebracht', *Bladwijzer. Wegwijs met Heemkunde Vlaanderen* 1:3 (2011) 1-8.

2 <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/retrofotostudio-op-herfstontmoeting-scouts/>

3 Wie niet weet wie Gunther D. is, raden we aan een kijken te nemen op www.youtube.com

Bronnen voor de toekomst

Strategieën om archieven en collecties eeuwig te bewaren

Bronnen aan het woord

‘Ze schrijven geschiedenis’ wordt wel eens geroepen als een voetbalclub een belangrijke wedstrijd wint. Men bedoelt dan dat het winnen van die wedstrijd wel eens een mijlpaal kan zijn in de voetbalgeschiedenis of de geschiedenis van de club. De gebeurtenis is uiteraard een deel van de geschiedenis, maar kan pas onderdeel uitmaken van de geschiedschrijving als we er nog naar kunnen teruggrijpen. Het beschrijven van het verleden gebeurt immers niet in het wilde weg, maar op basis van historische documenten. Zonder bronnenmateriaal, geen geschiedschrijving.

Deze bronnen zijn te vinden in verschillende vormen: foto’s geven een beeld van hoe het vroeger was, verslagen verwijzen naar beslissingen en acties, ledenlijsten werpen een blik op het ledenbestand, affiches verhalen van evenementen, voorwerpen herinneren aan gebeurtenissen, krantenknipsels laten zien wat de pers belangrijk vond, verhalen brengen een persoonlijke kijk op het verleden tot leven, boeken en tijdschriften geven weer wat publiek verspreid werd. Zo kan een genuanceerd beeld gevormd worden van de maatschappij jaren, decennia of eeuwen geleden. Deze bronnen maken deel uit van grotere gehelen, namelijk archieven en collecties. Doordat ze samen ontstaan en bewaard zijn, vullen ze elkaar aan.

Fotoalbum uit het archief van Franz Van de Velde (KADOC) © KADOC-KU Leuven

Soorten erfgoed

Documenten, voorwerpen en verhalen uit het verleden worden ook cultureel erfgoed genoemd. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen materieel en immaterieel erfgoed. Immaterieel erfgoed, zoals een traditie, gebruik, ambacht of verhaal, is niet-tastbaar.¹ Dit in tegenstelling tot materieel erfgoed, zoals documenten, monumenten, objecten, die je als het ware kan vastnemen of verplaatsen. Hoewel een traditie zelf niet tastbaar is, kan deze wel vastgelegd worden op andere manieren en zo deel uitmaken van het materiële erfgoed. Denk bijvoorbeeld aan een processiecomité dat de jaarlijkse, lokale processie filmt en dit opslaat in zijn archief. Materieel erfgoed kan verder onderverdeeld worden in roerend en onroerend erfgoed. Dit artikel focust op roerend materieel erfgoed uit archieven en collecties.

Schema cultureel erfgoed

Bij roerend erfgoed kan verder een onderscheid gemaakt worden tussen unieke bronnen en minder unieke, gepubliceerde bronnen. Archieven bevatten vooral unieke stukken, die meestal niet in meerdere exemplaren verspreid zijn, zoals een verslagboek of brief. Affiches, boeken, kranten, bidprentjes en tijdschriften hebben tot doel om informatie te verspreiden op bredere schaal en zullen daardoor in meerdere exemplaren opgemaakt zijn.

Niet bewaard, dus nooit gebeurd?

Helaas gaat veel uniek materiaal verloren in de loop der jaren. Personen, verenigingen en bedrijven zijn immers niet verplicht om hun erfgoed te bewaren. Het staat hen vrij om grote kuis te houden eenmaal ze de stukken niet meer nodig hebben. Zo ontstaan blinde vlekken in de geschiedschrijving die vaak niet opgevuld kunnen worden met andere archieven die wel bijgehouden moeten worden, namelijk overheidsarchieven. Overheden zijn bij wet verplicht om al hun archieven te bewaren en de rijksarchivaris te consulteren als ze een deel willen vernietigen.² Het erfgoed van personen, verenigingen en bedrijven bevat echter cruciale informatie over het dagelijks leven van vroeger.

Heemkringen zijn belangrijke bemiddelaars op het vlak van lokaal erfgoed. Ze verzamelen zelf erfgoed, dienen vaak als bewaarplaats voor anderen en kennen personen en organisaties in de regio die mogelijk interessante archieven of collecties bewaren. Zij spelen bijgevolg een belangrijke rol in het behoud van lokale bronnen.

Er zijn ook tal van professionele organisaties die zich actief inzetten om verenigingen en personen te stimuleren en te adviseren om hun erfgoed goed te bewaren. Voor heemkringen neemt Heemkunde Vlaanderen deze taak op zich. Daarnaast bestaan er ook expertisecentra: Resonant voor muziekverenigingen, Firmament voor theater- en dansgezelschappen, Centrum voor Agrarische Geschiedenis voor agrarisch erfgoed, Centrum voor Architectuurarchieven voor architecten, ...³ Archiefbank Vlaanderen neemt eenzelfde taak op zich voor alle Vlaamse erfgoedhouders en in het bijzonder voor alles wat buiten de werking van andere centra valt. Deze kunnen een aanzet geven, maar de verantwoordelijkheid ligt in de eerste plaats bij de personen en organisaties zelf. Zij dragen al dan niet goed zorg voor hun spullen en vermijden dat het in de container belandt.

De expertisecentra fungeren niet als bewaarplaats. Wie niet zelf voor zijn erfgoed wilt zorgen, kan ervoor opteren om zijn archief of collectie onder te brengen in een professionele bewaarinstelling als schenking of bewaargeving. Bewaarinstellingen zoeken en bewaren gericht erfgoed over bepaalde thema's of geografische regio's. Denk bijvoorbeeld aan Letterenhuis of een stadsarchief. Naast de professionele instellingen fungeren heemkringen soms ook als lokale bewaarder.

Professioneel erfgoeddepot © KADOC-KU Leuven

Verzamel en herinner

Zonder erfgoed is er geen herinnering en geen volledige geschiedschrijving. Een paar elementaire tips kunnen het verschil maken of archieven en collecties al dan niet bewaard worden voor het nageslacht.

Tip 1. Bewaar alles wat je als persoon of vereniging opmaakt of ontvangt en niet meer regelmatig gebruikt op één plaats. Ook aangelegde verzamelingen (collecties) bewaar je best samen.

Door alles op één plaats te bewaren, is de kans minder groot dat het zomaar wordt weggegooid. Daarnaast is het eenvoudiger om het materiaal door te geven. Zet collecties of papieren archieven daarom samen in een kast of in dozen. Een vochtige kelder of een hete en stoffige zolder zijn geen goede bewaarplaats. Wie niet meer op papier, maar digitaal werkt, plaatst alle bestanden op een centrale computer of schijf die regelmatig gekopieerd/gebacküpt wordt. Bewaar de kopie voor alle zekerheid op een andere locatie.

Op erfgoed staat immers geen datum. Hoewel vaak wordt verwezen naar 'oude papieren en voorwerpen' als het over erfgoed gaat, is dat geen criterium om iets al dan niet erfgoed te noemen. Voor archiefmateriaal wordt er daarom een onderscheid gemaakt tussen nog gebruikte documenten en historische documenten. Historisch archief, dat niet meer regelmatig gebruikt wordt, krijgt een label erfgoed en wordt best centraal bewaard. Veel mensen gooien oude dingen weg omdat ze denken dat dit niet meer relevant is voor volgende generaties. Het is echter moeilijk om in te schatten wat in de toe-

Bewaar digitale bestanden niet op diskettes, dvd's en cd-roms, maar op een harde schijf.

komst relevant zal zijn en wat niet. Daarom adviseren we dat je een professional raadpleegt vooraleer je overgaat tot vernietiging.

Door alles op één plaats te verzamelen, heb je als vereniging een goed overzicht over het beschikbare erfgoed. Het is gemakkelijker om hiaten tijdig aan te vullen.

Tip 2. Duid een verantwoordelijke aan voor het erfgoed.

De verantwoordelijke voor het beheer van het erfgoed kan een oogje in het zeil houden of het archief of de collecties aangroeien. Verschillende vrijwilligers dragen een steentje bij in de vereniging en bewaren allen op termijn een klein stukje erfgoed van de vereniging. De erfgoedverantwoordelijke moet er voor zorgen dat alles op termijn gecentraliseerd wordt.

Hij of zij is daarbij belast met de goede toekomstige bewaring en vormt het centrale aanspreekpunt voor raadpleging en gebruik van het erfgoed. Als er veel erfgoed bewaard is, bestaat de kans alsnog dat stukken verloren gaan of verdwijnen nadat ze uitgeleend werden. Registreer daarom alle ontleningen zodat je weet wie welke stukken moet terugbrengen. Zo voorkom je een leegloop van je verzameling.

Soms bezitten leden veel mooie foto's of unieke stukken die ze liever niet aan de vereniging overdragen omdat ze een emotionele waarde hebben of omdat ze het zien als hun eigen archief of collectie. In dat geval is het zinvol dat de erfgoedverantwoordelijke bij het archief een lijst bijhoudt van waardevolle archieven en collecties over/van de vereniging die elders bewaard worden.

Klein Duimpje achterna

Veel erfgoed wordt ter plaatse bewaard, waardoor het moeilijk te traceren is voor historici, sociologen, heemkundigen en andere geïnteresseerden. Zij vinden doorgaans wel hun weg naar grotere erfgoedinstellingen, maar een zoektocht naar bewaarde bronnen bij particulieren of in verenigingslokalen is vaak te arbeidsintensief. Om hier een mouw aan te passen, bestaat Archiefbank Vlaanderen. In Archiefbank Vlaanderen vind je verwijzingen naar archieven en collecties van personen en organisaties die zowel in professionele bewaarinstellingen als bij particulieren of verenigingen bewaard worden.

Op www.archiefbank.be wordt een virtueel overzicht opgebouwd van alle archieven en (documentaire) collecties in Vlaanderen van personen, bedrijven en verenigingen. Iedereen kan via het portaal zijn eigen erfgoed op de kaart zetten. Je kan ook gehelen aanmelden die je zelf niet beheert om jouw lokale geschiedenis en bronnen in de verf te zetten en te delen. Aanmelding van erfgoed kan via de website en is geheel gratis. Je meldt welk erfgoed er op een bepaalde plaats bewaard is. De stukken blijven gewoon ter plaatse. De databank is dus een inventaris of gids voor alle bewaarde erfgoedgehelen in Vlaanderen.

De rubriek Archief in de kijker op www.archiefbank.be

Door jouw erfgoed te laten opnemen, laat je als persoon of vereniging een spoor na voor toekomstige onderzoekers die op zoek zijn naar bronnen.⁴ Je draagt een steentje bij in de geschiedenis en zet je vereniging en regionaal verleden in de kijker. Als heemkundige pluk je daar ook zelf de vruchten van. Je hebt steeds een online overzicht van regionale bronnen bij de hand voor eigen onderzoek. Door een beschrijving van jouw erfgoed te laten opnemen, erken je de waarde ervan en geef je het een tweede leven buiten de vereniging. Zo kan het bijdragen aan onderzoek of publicaties die je eigen activiteiten overstijgen, zoals een onderzoek naar mobiliteit in een bepaalde regio of de geschiedenis van een volkssport in Vlaanderen.

Archiefbank Vlaanderen bevat korte en bondige beschrijvingen van grotere gehelen, namelijk het archiefbestand of de collectie. Ze bevatten links naar bestaande inventarissen en naar gedigitaliseerde stukken die online beschikbaar zijn. Zo kan je gestructureerd op zoek gaan naar de juiste bronnen. In Archiefbank Vlaanderen vind je dus geen stukken terug, maar beschrijvingen van verzamelingen. Een zoektocht door miljoenen losse stukken zou immers een weinig kwalitatief resultaat geven.

Een beschrijving van het geheel van erfgoed, een verzamelbeschrijving, is niet alleen van nut voor onderzoekers. Ook jij als persoon of vereniging hebt baat bij een dergelijk overzicht. Het is namelijk een eerste stap voor het opstellen van een inventaris waarin stukken en bestanddelen opgelijst worden. Zo'n inventaris is dan weer een instrument om zelf snel bepaalde stukken terug te vinden in de kasten of rekken.

Verzamelbeschrijving: hoe beginnen we eraan?

Wil je je eigen collectie bekend maken of die van iemand anders, of wil je zelf je erfgoed goed bewaren en inventariseren, dan start je telkens op dezelfde manier:

1. Lijst op in welke lokalen archieven of collecties bewaard worden (kijk ook bij leden en oud-leden thuis)
2. Identificeer per lokaal de gehelen en breng verspreide gehelen samen
3. Noteer per archief of collectie basisinformatie

Deel van het archief van Davidsfonds Braschaat

Zorg er steeds voor dat archieven en collecties niet onderling vermengd raken of dat de bestaande interne orde niet verstoord wordt. Hou dezelfde volgorde in de dozen en ga stukken niet zomaar van de ene doos in een andere plaatsen. Vaak is het materiaal namelijk op een bepaalde manier geordend die best behouden blijft. Het is ook niet de bedoeling om alles wat verzameld is zomaar bij elkaar te zetten. Bijvoorbeeld wanneer een heemkring zijn eigen archief beheert, dan is dit het archief van de vereniging zelf, één of meerdere collecties die de leden opbouwden en schenkingen. Deze blijven best van elkaar gescheiden. Het hoeft echter niet altijd

ingewikkeld te zijn. Een jeugdvereniging zal wellicht maar één archief beheren. Om gehelen van elkaar te onderscheiden, kan je etiketten met de naam van het archief of de collectie op de dozen kleven.

Archieven en collecties onderscheiden

Archieven worden van elkaar onderscheiden op basis van archiefvormer. Dit is degene die de archiefstukken aanmaakte of ontving in functie van zijn taken en activiteiten.⁵ Iemand die penningmeester is van een vereniging houdt de boekhouding wellicht bij op zijn eigen computer. Eenmaal als de boekhouding afgesloten is, moet deze niet meer aangevuld worden en kan deze verplaatst worden van de persoonlijke computer van de penningmeester naar de centrale archiefcomputer of harde schijf van het verenigingsarchief. Het document werd immers opgemaakt in functie van de werking voor de vereniging. De vereniging is bijgevolg de archiefvormer. Als de heemkring dus een archief van een plaatselijke brouwerij geschonken krijgt, wordt deze apart gezet van bijvoorbeeld de knipselcollectie die werd opgebouwd. Per archief of collectie kan vervolgens een inventaris opgesteld worden.

Ook collecties worden onderscheiden. Een collectie is een groep documenten of objecten die doelbewust bij elkaar werden gebracht volgens een bepaald criterium (type, thema, herkomst) en op of vanuit één plaats beheerd. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen documentaire collecties (audiovisueel en documentair materiaal), bibliotheken (publicaties) en museale collectie (objecten). Collecties zijn ook vaak op een bepaalde manier geordend, zoals chronologisch of alfabetisch.

Opmaak van de beschrijving

Om de beschrijving van het archief of de collectie te kunnen maken, bekijk je de inhoud van het geheel. Je opent dozen, kasten en mappen op de computer en bladert door de inhoud. Let daarbij op de opschriften op de dozen en mappen. Het is niet de bedoeling dat je alles in detail bekijkt, maar wel dat je een globaal beeld krijgt van het erfgoed. Vervolgens

noteer je volgende informatie in een tekstbestand of Excel.⁶

1. Titel: Ieder archief of iedere collectie krijgt een naam om het te kunnen onderscheiden van andere erfgoedgehelen. De naam wordt als volgt opgebouwd:
'Archief' + naam van de archiefvormer
'Collectie' + verzamelcriterium + naam verzamelaar
2. Omvang: noteer hoeveel dozen, digitale bestanden, voorwerpen of publicaties er bij benadering worden bewaard
3. Datering: noteer de datum (bij benadering) van vervaardiging van het oudste en het jongste stuk
4. Inhoud: noteer in enkele regels welke stukken worden bewaard, waarover je informatie vindt en wat wellicht ontbreekt
5. Locatie: noteer waar het archief bewaard wordt

Voorbeelden

Titel: Archief van scoutsgroep Akabe-Albatros, Pijpelheide

Omvang: 5 archiefdozen, 64 bestanden, 3 fotoalbums en 2 films

Datering: 2002-heden

Inhoud: Het archief is volledig bewaard. De bestuurlijke documenten geven een goed beeld over het ontstaan en de evolutie van de werking. De dossiers over sponsortochten, kampen en andere evenementen laten zien wat de groep deed. De foto's en films werden voornamelijk opgenomen tijdens kampen.

Locatie: Oud archief – Dophei 1A Booischot (scoutslokaal)

Alles van de laatste 2 jaren – Schriekstraat 45 Booischot (bij leider Jan Janssen)

Titel: Bidprentjescollectie van Heemkring Smaele, Buitenland

Omvang: 3 dozen en 4 fiekasten

Datering: 1934-heden

Inhoud: De collectie bestaat uit bidprenten van overledenen uit de regio. Er zijn enkele mooie exemplaren bewaard uit de jaren 1940. Ze zijn chronologisch geordend op sterfdatum.

Locatie: Stationstraat 3 Buitenland (lokaal van de heemkring)

Deze informatie vormt de eerste toegang tot je eigen archief of collectie en wordt beheerd door de erfgoedverantwoordelijke. Als je een inventaris van het archief of de collectie opmaakt, kan deze verzamelbeschrijving als een inleiding opgenomen worden. De informatie geef je vervolgens door aan Archiefbank Vlaanderen. Ga naar www.archiefbank.be en vul het aanmeldingsformulier in voor erfgoed. Zo geef je ruchtbaarheid aan je eigen erfgoed en bouw je mee aan de geschiedenis. Ook archieven en collecties van anderen kan je via deze weg signaleren.

Katrien Weyns
Archiefconsulent Archiefbank Vlaanderen

- 1 E. Janssens, 'Van ambachten tot Sinterklaas en Zwarte Piet. Immaterieel cultureel erfgoed in de lokale erfgoedpraktijk', *Bladwijzer* 9 (2013) 9. Voor meer informatie over immaterieel cultureel: www.immaterieelerfgoed.be. Geraadpleegd op 13 februari 2014.
- 2 Archiefwet (BS 12 augustus 1955, gewijzigd art.126-132 BS 19 mei 2009)
- 3 Een overzicht van alle Vlaamse gesubsidieerde erfgoedorganisaties vind je hier: www.kunstenerfgoed.be/ake/view/nl/1381300-Gesubsidieerde+organisaties.html. Geraadpleegd op 13 februari 2014.
- 4 In Archiefbank werden al 112 archieven en collecties van heemkundige kringen en 259 betreffende jeugdwerk opgenomen.
- 5 De definities van archieven en collecties zijn terug te vinden op: www.archiefwiki.org. Geraadpleegd 13 februari 2014.
- 6 De gekozen velden zijn gebaseerd op de internationale ISAD(G)-standaard. Meer informatie hierover vind je op de website van Archiefbank Vlaanderen (www.archiefbank.be).

ACTIVITEITEN IN DE KIJKER

Nacht van de Geschiedenis 2014

De twaalfde editie van de Nacht van de Geschiedenis op 25 maart lokte niet minder dan 23.500 geïnteresseerden. Het thema ‘dagelijks leven tijdens de Eerste Wereldoorlog’ was daarmee goed voor het hoogste aantal deelnemers ooit. Die hadden de keuze uit 235 activiteiten over heel Vlaanderen waarvan er veel werden georganiseerd door een heemkundige kring, in samenwerking met een lokale Davidsfondsafdeling. Omdat het onmogelijk is om al deze activiteiten in de kijker te plaatsen, deden wij een kleine greep uit het diverse aanbod.

De Grote Oorlog door de ogen van Karel Van de Woestijne

De Vlaamse schrijver en dichter Karel Van de Woestijne was vanaf 1906 correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en woonde sinds 1912 in Laken. Daar maakte hij het begin van de oorlog, een deel van de bezetting en de laatste maanden voor de wapenstilstand van dichtbij mee en hield hij voor de krant een dagboek bij met zijn ervaringen. Heemkundige Kring Laca en Davidsfonds Laken sloegen de handen in elkaar en brachten een voorleessessie met fragmenten uit dat dagboek voor een zestigtal deelnemers met doorlopende projectie uit de oorlogsjaren. ‘Van de Woestijne beschreef wat hij met eigen ogen kon zien en waarnemen in Laken en Brussel’, zegt Wim Van Der Elst van de heemkundige kring. ‘Zijn interpretatie van de gebeurtenissen wijkt nogal af van het traditionele beeld dat we hebben. De bevoorradingsproblemen bij de bevolking waren bijvoorbeeld prominent aanwezig.’

Het idee voor de activiteit en de samenwerking die daaruit vloeide kwam toevallig. Tien jaar geleden had de heemkundige kring de dagboekfragmenten al eens gepubliceerd en verleden jaar reeds een kleine voorleessessie gehouden waar Jo Bossuyt, voorzitter van Davidsfonds Laken, aanwezig was. Die nam nadien opnieuw contact met de heemkundige kring met de vraag om de activiteit te herhalen. ‘De heemkundige kringen in Brussel hebben het niet gemakkelijk, waardoor samenwerking tussen verenigingen nodig is.’

Straffe vertelsels van den andere oorlog

Heemkundige Kring Molenbeke en Davidsfonds Meulebeke brachten op vier locaties in de gemeente verhalen en activiteiten over angst, hoop en strijd in Meulebeke en aan het front.

‘We werken al vier jaar samen met het Davidsfonds rond de Nacht van de Geschiedenis’, zegt Frank Develtere, voorzitter van Molenbeke. ‘En dat is zeker voor herhaling vatbaar. We zijn al bezig met het uitwerken van de eerste ideeën voor volgend jaar.’ Een eerste plaats die de 150 deelnemers bezochten was de begraafplaats van Meulebeke. Die werd voor de gelegenheid sfeervol verlicht en er was een muzikensemble dat voor sfeer zorgde. Frank Develtere vertelde er verhalen over de gesneuvelde soldaten die er begraven liggen.

In de bibliotheek citeerde acteur Filip Vanderbeke uit het dagboek van een jongen die in 1917 werd weggevoerd naar een Noord-Frans werkkamp, waar er zware arbeid moest geleverd worden. Veel

van deze zogenaamde ‘weggevoerden’ bezweken of kwamen uitgehongerd en ziek terug thuis. In de mouterijtoren van de voormalige brouwerij Vondel bracht huisarts Paul Danneels vervolgens het relaas van het eerste gebruik van het gaswapen in de oorlog in 1915.

Tot slot vertelde Johan Martin, projectcoördinator van Westtoer, over de propaganda die beide partijen tegen elkaar voerden, met de bijhorende vijandsbeelden. Zo gingen er geruchten de ronde dat Duitsers kinderen opaten en dat de Senegalezen de oren afhakten van gesneuvelde tegenstanders en deze bijhielden als trofee.

Een tank voor Poelkapelle

In Poelkapelle wordt er deze dagen hard gewerkt. De vzw *Poelcapelle 1917 Association* (P1917A) is er aan de slag met een bijzonder project. Het wil een tank uit de Eerste Wereldoorlog, die jaren op het marktplein te bezichtigen is geweest, heropbouwen en op zijn oorspronkelijke locatie plaatsen.

De geschiedenis van Poelkapelle is misschien niet zo bekend als de geschiedenis van Passendale, maar ook in dit dorp stond na de oorlog geen steen meer

recht. Tanks, in die tijd een absolute nieuwigheid, speelden in dit verhaal een grote rol. Om het landschap vol modder en kraters tussen de frontlinies te doorkruisen werden tanks ingezet. Maar veel tanks bereikten hun doelwit niet en bleven toch steken in de modder. In Poelkapelle ontstond op die manier een heus tankkerkhof.

Eén tank bleef steken midden in Poelkapelle. En ook na de oorlog bleef hij gewoon staan. Tussen 1917 en 1941 werd de tank een populaire attractie voor de vele – vaak Britse – oorlogstoeristen. De tank kreeg een plaatsje naast het Guynemermemorial, en bleef een blijvende herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. In 1941 verdween de tank

echter door toedoen van de Duitsers, die het kostbare metaal opeisten. Dit betekende het einde voor ‘de tank van Poelcapelle’.

P1917A wil het oorlogsverleden levendig houden. Een van de manieren om dit te doen is door middel van het tankproject. Het heeft immers het plan op-

gevat een replica te maken van deze tank, die jaren in het centrum van het dorp heeft gestaan. De tank, een exemplaar van het type Mark IV, wordt heropgebouwd door enkele vrijwilligers en met de steun van oud-strijders en lokale bedrijven. En met succes! Want in oktober reed de tank zijn eerste succesvolle testrit. Het uiteindelijke doel is om deze unieke tank terug aan de Poelkapelse bevolking te geven, zodat deze – vroeger zeer populaire – attractie terug een toeristische trekpleister kan worden.

Het project wordt getrokken door Johan Vanbeselaere, een ingenieur die lesgeeft in driedimensionaal tekenen op een technische school. ‘Momenteel hebben we een rijdend frame met een motor’, zegt Vanbeselaere. ‘Maar ik hoop binnen drie jaar volledig klaar te zijn met de beplating, het aanbrengen van rupsbanden, ... Eenvoudig is het niet, want de financiering gebeurt volledig met privédonaties.’ De vorderingen van dit bijzonder project zijn voor iedereen te volgen op de blog www.p1917a.blogspot.com.

Maak werk van je vrijwilligerswerking!

Info- en uitwisselingsmoment rond vrijwilligerswerking in lokale erfgoedorganisaties

Zaterdag 24 mei 2014 – Mechelen

Hoe kan je nieuwe vrijwilligers rekruteren voor je erfgoedvereniging? Hoe kan je jouw bestuur verjongen? Hoe hou je rekening met de 'nieuwe vrijwilliger'? Hoe zorg je ervoor dat die nieuwe (jonge) vrijwilligers blijven komen en gemotiveerd blijven? Hoe pak je dit gestructureerd aan? Hoe voer je anno 2014 een goed vrijwilligersbeleid voor je lokale erfgoedorganisatie? Hoe doen andere organisaties dit? Hoe pas je dit toe in je eigen organisatie? Wat zijn je eigen ervaringen?

Heemkunde Vlaanderen en Herita nodigen je graag uit om over deze vragen te debatteren en ervaringen uit te wisselen samen met andere organisaties uit Vlaanderen en het Brussels hoofdstedelijk Gewest. Tijdens deze interactieve dag krijg je van Koen Vermeulen concrete tips en stappenplannen om mee aan de slag te gaan. Daarnaast staan de **succesverhalen** van een achttal erfgoedorganisaties centraal en is er ook veel ruimte voorzien voor **rondetafelgesprekken** waarbij de deelnemers ervaringen kunnen uitwisselen.

Programma

- 9u30 Onthaal met koffie/thee
- 10u Lezing **Hoe word je anno 2014 een vrijwilligersvriendelijke organisatie?**
door Koen Vermeulen, trainer/consultant vrijwilligersbeleid
- 10u40 **Een goed vrijwilligersbeleid start met een goede visie!**
Inleiding door Koen Vermeulen
Voorbeelden uit het erfgoedveld:
Heemkundige kring Arendonk Als Ice Can,
Vrienden van de Izegemse musea
Rondetafelgesprekken en terugkoppeling naar het plenum
- 11u55 Lunch
- 13u **Erfgoedvrijwilligers rekruteren en onthalen: twee cruciale stappen in je vrijwilligersbeleid**
Inleiding door Koen Vermeulen
Voorbeelden uit het erfgoedveld: De Roede van Harelbeke, Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie
Rondetafelgesprekken en terugkoppeling naar het plenum
- 14u15 **Coachen, evalueren en exit inbouwen in het vrijwilligersbeleid van je erfgoedorganisatie**
Inleiding door Koen Vermeulen
Voorbeelden uit het erfgoedveld: Geschied- en Heemkundige Kring van Kinrooi
Rondetafelgesprekken en terugkoppeling naar het plenum
- 15u30 **Hoe speel je in op de 'nieuwe vrijwilliger'?**
Voorstelling werkwijze Flexivol-model door Koen Vermeulen
Voorbeelden uit het erfgoedveld: Gevangenismuseum Merksplas, Gallische Hoeve
- 16u10 Einde

Inschrijven?

Inschrijven kan tot en met 19 mei 2014 via www.heemkunde-vlaanderen.be of telefonisch op 015/20 51 74. Deelname kost 18 euro (inclusief broodjeslunch en de brochure *ABC van het vrijwilligerswerk in de erfgoedsector*), over te schrijven op het rekeningnummer van Heemkunde Vlaanderen BE79 0682 2185 9033 (BIC: GKCCBEBB) met vermelding 'Vrijwilligerswerking' en de naam van de deelnemer(s). Je inschrijving is definitief na ontvangst van de inschrijving en de betaling.

Locatie

Congres- en Erfgoedcentrum Lamot,
Van Beethovenstraat 8/10, 2800 Mechelen
www.lamot-mechelen.be

Bereikbaarheid met openbaar vervoer: vanuit het NMBS-station Mechelen te voet (10 minuten wandelen) of met de centrumpendel, bus 1 (richting Nekkerspoel – halte Botermarkt). Parkeermogelijkheid in de stadsparking Q-park Lamot of op de goedkopere randparkings Zandpoortvest 1 en 2 (voor wie vanuit Brussel komt) en Rode Kruisplein (voor wie vanuit Antwerpen komt). Deze parkings bevinden zich op wandelafstand van Lamot.

Met steun van de
Vlaamse overheid

